

ДЕРЖАВНИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра філософії, соціології та політології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**КРИЗИ В ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ В
ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ:
ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ
АСПЕКТ**

Студентки 4 курсу, 5 групи,
першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти
спеціальності 052
«Політологія»,
освітньої програми
«Політологія міжнародних
відносин»

_____ Скляр Олени Сергіївни

Науковий керівник
кандидат політичних наук,
доцент

_____ Міщенко Анна Михайлівна

Гарант освітньої програми
кандидат політичних наук,
доцент

_____ Міщенко Анна Михайлівна

Київ-2024

Державний торговельно-економічний університет

Факультет міжнародної торгівлі та права

Кафедра філософії, соціології та політології

Освітній ступінь бакалавр

Спеціальність 052 «Політологія»

Освітня програма Політологія міжнародних відносин

Затверджую

Зав. кафедри філософії,
соціології та політології
Алла КРАВЧЕНКО

«06» вересня 2023 р.

Завдання на кваліфікаційну роботу студентів

Скляр Олені Сергіївні

1. Тема кваліфікаційної роботи

Кризи в політичному процесі України в період незалежності:
загальнонаціональний та регіональний аспект

Затверджена наказом ДТЕУ від «29» січня 2024 р. № 315

2. Строк здачі студентом закінченої роботи 20 травня 2024 р.

3. Цільова установка та вихідні дані до роботи

Мета роботи аналіз та характеристика загальнонаціональних та регіональних криз, що виникали в політичному процесі України в період незалежності.

Об'єкт дослідження кризи в політичному процесі.

Предмет дослідження кризи в політичному процесі України в період незалежності.

6. Календарний план виконання роботи

№ пор.	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	
		за планом	фактично
1.	Обрання теми роботи (проєкту)	до 22.09.2023	06.09.2023
2.	Написання заяви про затвердження теми роботи (проєкту) на засіданні випускової кафедри та призначення наукового керівника	до 29.09.2023	29.09.2023
3.	Підготовка календарного плану виконання роботи (проєкту), затвердження його науковим керівником	до 16.10.2023	16.10.2023
4.	Підготовка та узгодження загального плану випускної кваліфікаційної роботи (проєкту)	до 13.11.2023	13.11.2023
5.	Підготовка чорнового варіанту роботи для першого читання науковим керівником	до 11.03.2024	11.03.2024
6.	Усунення зауважень наукового керівника, подання чорнового варіанту на друге читання	до 25.03.2024	25.03.2024
7.	Врахування рекомендацій наукового керівника, збагачення роботи додатковими дослідженнями	до 08.04.2024	08.04.2024
8.	Передзахист випускної кваліфікаційної роботи (проєкту) на засіданні випускової кафедри	квітень 2024	16.04.2024
9.	Остаточне оформлення випускної кваліфікаційної роботи (проєкту)	до 01.05.2024	01.05.2024
10.	Чистове оформлення роботи; подання роботи і зовнішньої рецензії науковому керівникові на підготовку відгуку	до 13.05.2024	13.05.2024
11.	Написання відгуку науковим керівником, його доповідь завідувачу кафедри про завершення роботи	до 20.05.2024	15.05.2024
12.	Нормоконтроль і подання роботи на кафедру	до 31.05.2024	31.05.2024

7. Дата видачі завдання «06» вересня 2023 р.

8. Науковий керівник кваліфікаційної роботи

_____ Анна МІЩЕНКО

(прізвище, ініціали, підпис)

9. Гарант освітньої програми _____ Анна МІЩЕНКО

(прізвище, ініціали, підпис)

10. Завдання прийняв до виконання студент

_____ Олена СКЛЯР

(прізвище, ініціали, підпис)

11. Відгук наукового керівника кваліфікаційної роботи

Політичні кризи супроводжують людство споконвіків. Існує безліч теорій і концепцій, що намагаються пояснити це явище, і, що головне – роблять спробу систематизувати наявні знання задля віднайдення інструментів максимально ефективного виходу з кризових періодів. І хоча немає універсального рецепту виходу з криз, важливо, що, враховуючи національний досвід, можна знайти інструменти, що допоможуть запобігти їх негативним наслідкам. Тож тема не втрачає своєї актуальності й особливо важлива в умовах збройної агресії, яку переживає Україна.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. У кваліфікаційній роботі комплексно досліджено загальнонаціональний та регіональний аспекти криз у політичному процесі України.

Під час написання роботи студентка показала високий рівень набутих у процесі навчання теоретичних знань, використала сучасні методи дослідження, продемонструвала вміння самостійно вирішувати наукові та практичні проблеми, логічно, послідовно, аргументовано викладати матеріал і робити висновки. Самостійно проведене дослідження характеризується ґрунтовністю та достовірністю.

Робота актуальна, логічно структурована, мета дослідження досягнута, завдання виконані у повному обсязі. Результати роботи можуть бути використані для подальшого теоретичного аналізу кризових явищ.

Кваліфікаційна робота першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Олени Скляр відповідає спеціальності 052 «Політологія», нормативним вимогам до змісту і оформлення, тому може бути допущена до захисту.

Науковий керівник кваліфікаційної роботи 15 травня 2024 р.
(підпис, дата)

Відмітка про попередній захист Міщенко А.М. 16.04.2024 р.
(ПІБ, підпис, дата)

12. Висновок про випускню кваліфікаційну роботу

Випускна кваліфікаційна робота студента Скляр О.С.
(прізвище, ініціали)

може бути допущена до захисту екзаменаційній комісії.

Гарант освітньої програми _____ Анна МІЩЕНКО
(прізвище, ініціали, підпис)

Завідувач кафедри _____ Алла КРАВЧЕНКО
(підпис, прізвище, ініціали)

АНОТАЦІЯ

Скляр Олена Сергіївна

Кризи в політичному процесі України: загальнонаціональний та регіональний аспект. *Рукопис*.

Кваліфікаційна робота за спеціальністю 052 «Політологія» ОП «Політологія міжнародних відносин». Державний торговельно-економічний університет, Київ, 2024.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел 56 найменувань.

У кваліфікаційній роботі досліджено явище політичної кризи, враховуючи специфіку даного явища, його види та особливості; описано регіональні та загальнонаціональні політичні кризи, що виникали в політичному процесі України в період з 1991 року; виокремлено загальні тенденції дестабілізації політичної системи та передумови виникнення криз у ході розвитку політичної системи України за роки незалежності; запропоновано рекомендації щодо вдосконалення антикризових механізмів на основі аналізу релевантного іноземний досвід та наявних інструментів подолання криз.

Загальний обсяг роботи - 72 сторінки, основна частина - 64 сторінки.

Ключові слова: політична криза, політичний процес, Помаранчева революція, Революція Гідності, регіональний розкол.

ABSTRACT

Skliar Olena Serhiivna

Crises in the political process of Ukraine: national and regional aspect. *Manuscript*.

Qualification work on specialty 052 "Political science" OP "Political science of international relations". State University of Trade and Economics, Kyiv, 2024

The qualification work consists of an introduction, three chapters, conclusions, a list of used sources of 56 names.

In the qualifying work is investigated the phenomenon of political crisis, taking into account the specifics of this phenomenon, its types and features; is described the regional and national political crises that arose in the political process of Ukraine in the period from 1991; are singled out the general trends of destabilization of the political system and the prerequisites for the emergence of crises during the development of the political system of Ukraine during the years of independence; are proposed recommendations for improving anti-crisis mechanisms based on the analysis of relevant foreign experience and available crisis management tools.

The total volume of work is 72 pages; the main part is 64 pages.

Keywords: political crisis, political process, the Orange Revolution, the Revolution of Dignity, regional split.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3-6
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ КРИЗ.....	7-24
РОЗДІЛ II. АНАЛІЗ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНИХ ТА РЕГІОНАЛЬНИХ КРИЗ В ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ.....	25-41
РОЗДІЛ III. ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ТА ОСНОВНІ АНТИКРИЗОВІ МЕХАНІЗМИ, ХАРАКТЕРНІ ДЛЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ.....	42-61
ВИСНОВКИ.....	62-65
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66-72

Вступ

Актуальність дослідження: Явище політичної кризи стало характерним для української держави з часів здобуття Україною власної незалежності. Практична доцільність даної теми визначається тим, що Україна наразі знаходиться на етапі транзиту від гібридного режиму до повної демократії, що спонукає активне формування політичної еліти, а також здійснення постійних суспільних та геополітичних трансформацій. Дослідники підкреслюють, що для держав на перехідному етапі притаманні дуже високі показники кризогенних ризиків. З огляду на це, необхідно здійснити усесторонній аналіз політичних криз як етапу політичного процесу, виокремити причин виникнення криз як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівні, описати їх перебіг. Кризи в Україні є циклічними, це зумовлено тим, що в рамках державної політики досі не розроблені ефективні механізми для їх прогнозування, запобігання та подолання. Тому в дослідженні доцільно виявити наявні механізми подолання політичних криз в державі і запропонувати нові підходи до їх вирішення, беручи до уваги іноземний досвід. Проаналізувавши досвід інших держав, на базі компаративного аналізу варто визначити які іноземні практики було б корисно та можливо реалізувати в Україні з метою досягнення стабільності політичного процесу та сталого розвитку політичної системи.

Теоретична актуальність обумовлена тим, що феномен політичних криз недостатньо досліджений у наукових працях світової наукової спільноти. Наприклад, у науковій літературі існує багато спірних підходів до тлумачення поняття “політичної кризи”, а також причин її виникнення. Варто зазначити, що явище політичної кризи активно досліджувалось філософами Стародавнього світу Конфуцієм, Платоном, Арістотелем, а також радником індійського царя брахманом Каутілья у політичному трактаті “Архашастра”. Сучасна наука не має однозначності і єдності щодо підходу до визначення криз з точки зору функціонального підходу. Політичні кризи ставали об’єктом досліджень багатьох конфліктологів Л. Козера, Р. Дарендорфа, Т. Парсонса, Г.

Зіммеля, які розглядали явище кризи з точки зору конфліктологічного підходу, скільки конфліктні та кризові явища тісно взаємопов'язані. Сучасна наука кризологія пропонує інший підхід – кризологія розглядає кризу, а також кризу політичну, зосереджуючись переважно на економічних особливостях явища. У вітчизняній науці явище політичної кризи було глибоко досліджено українськими політологами Юрієм Мацієвським та Русланом Ключником. Деталізований опис явища кризи, її етапів, причин виникнення, наслідків наведено в політичних та політологічних енциклопедіях і словниках України. Українські дослідники у своїх наукових здобутках зосереджували увагу на вивченні причин, особливостей, наслідків Помаранчевої революції та Революції Гідності, як загальнонаціональних, довгострокових політичних криз. У наукових дослідженнях також згадується питання парламентських криз та потенційних можливостей їх вирішення. Незважаючи на актуальність даної проблематики, малодослідженим залишається питання середньострокових та короткострокових політичних криз, що виникали в Україні після проголошення незалежності. Проблематиці «криз регіонального рівня» також властивий низький ступінь розробленості та недостатній рівень наукових знань. Тому це дослідження варто присвятити розгляду усіх видів суспільно-політичних (національних криз) криз та локальних політичних криз, що виникали на рівні регіонів та/або ставали приводом виникнення загальнонаціональних політичних криз.

Об'єкт дослідження: кризи в політичному процесі.

Предмет дослідження: кризи в політичному процесі України в період незалежності.

Мета дослідження: аналіз та характеристика загальнонаціональних та регіональних криз, що виникали в політичному процесі України в період незалежності.

Завдання дослідження:

- розкрити поняття «політична криза» та виокремити особливості політичних криз з точки зору функціонального підходу;

- розглянути провідні класифікації політичних криз і їх ознаки;
- дослідити виникнення і протікання регіональних політичних криз, що виникали в політичному процесі України в період з 1991 року;
- описати особливості загальнонаціональних політичних криз і їх взаємозв'язку з кризами, що мали регіональний характер;
- охарактеризувати загальні тенденції дестабілізації політичної системи та передумови виникнення криз у ході розвитку політичної системи України за роки незалежності,
- проаналізувати основні механізми подолання криз, які застосовувалися в період незалежності і розробити рекомендації щодо вдосконалення антикризових механізмів, враховуючи релевантний іноземний досвід.

Для вирішення поставлених завдань дослідження методологічну основу кваліфікаційної роботи складають наступні **методи**:

- метод комплексного та критичного аналізу джерел та літератури з даної теми,
- метод термінологічного аналізу;
- компаративний метод;
- історичний метод;
- системний та структурно-функціональний методи.

Теоретико-методологічні засади дослідження: Під час дослідження використовувалися праці, присвячені теоретизації поняття політичної кризи, виділенню її функціональної ролі, аналізу криз різного рівня та строковості, що виникали в період незалежності України, антикризовому управлінню вітчизняних та зарубіжних вчених: Г. Щедрової, Ю. Мацієвського, О. Кочубей, Г. Зеленько, Р. Балабана, С. Брехаря, К. Гаврилук, І. Кіянки, О. Пилипенко Ф. Скотта, П. Свенссона. Вирішення окремих проблемних питань, що стосуються феномену політичної кризи і криз в політичному процесі України, висвітлюється в роботах: Я. Грицака. В. Рубцова, Г. Сасин, Т. Черпак, О. Карчевської. Теоретичну парадигму, що стала основою для цього дослідження також становлять концепції мислителів Стародавнього Китаю та Індії, теорії, запропоновані давньогрецькими та давньоримськими філософами, вчених

періоду Нового часу та сучасні теорії вчених, представників конфліктологічної та кризологічної науки. Для дослідження та аналізу отриманих даних, застосовувались специфічні методи. Зокрема, за допомогою термінологічного методу було розглянути провідні підходи до тлумачення поняття, головні класифікації політичних криз. В рамках методу комплексного та критичного аналізу джерел та літератури з даної теми було виокремлено особливості політичних криз з точки зору функціонального підходу. Використання історичного та компаративного методів дозволило дослідити виникнення і протікання регіональних у ході розвитку політичної системи України за роки незалежності, а також описати особливості загальнонаціональних політичних криз, що виникали в політичному процесі України в період з 1991 року. За допомогою системного методу було охарактеризовано загальні тенденції дестабілізації політичної системи, передумови виникнення криз як соціально-політичного явища в політичному процесі України та проаналізовано основні антикризові механізми, які застосовувалися в період незалежності.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається з вступу, 3 розділів, висновку, списку використаних джерел (56 найменувань).

Загальний обсяг – 64 с.

Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження політичних криз

Політична криза є справжнім феноменом політичного процесу. Для дослідження поняття кризи, варто звернутися до узагальненого поняття кризи. Термін «криза» запозичений французькою мовою з латинської, де йому надавалося виключно медичне значення. З французької “криза” тлумачиться як переломний момент. В латинській мові слово “crisis” пов’язане з термінами “розділяю”, ”вибираю”, “виношу рішення”, “суджу” [10, с.91]. Такий зв’язок є цілком логічним адже криза є рішучим поворотом, який спонукає суб’єкта до певних дій і трансформацій, тобто до вибору нових стратегій, відкоригування поведінки і прийняття певних рішень. Поняття політичної кризи є похідним і водночас значно ширшим. Дослідники вважають, що політична криза є одним з етапів політичного процесу. Тому ці явища є взаємозалежними - політичний процес ніколи не існував без політичних криз. Політичні кризи це явище, яке існувало протягом всіх історичних періодів існування людства, ще за часів Античності.

Перші згадки прототипу сучасного розуміння кризи з’являються в письмових знахідках часів Стародавнього Єгипту. В цих джерелах наведене перше розуміння політичної нестабільності – однієї з ключових ознак політичної кризи. Політична нестабільність характеризується як явище виключно дисфункціональне та негативне. Політична нестабільність, на думку стародавніх єгиптян, виникає як наслідок порушення певного соціального ладу та порядку, законів соціального життя. При цьому закони мають теологічне, божественне походження і їх порушники вважаються страшними грішниками, дії яких призводять до руйнівних наслідків. Якщо виходити із розуміння кризи як похідної від конфлікту, то за теорією єгиптян суб’єкти політичного конфлікту, які провокують подальше загострення протиріччя і виникнення кризи, визнаються винними перед богом та суспільством. Натомість у філософсько-політичній думці Стародавньої Індії вина за утворення кризової ситуації та кризи покладається не на звичайних людей, а на царя. У давньоіндійському політико-економічному трактаті “Артхашастра” (“Наука

про політику”), який датується III-IV ст. до н.е. були описані основоположні теорії і практики управління державою, здійснення зовнішньої політики, розробки військових стратегій, закони внутрішньодержавного життя. Поза увагою в цій пам’ятці не залишилось і питання кризових тенденцій. Вірогідний автор збірки радник індійського царя Чандрагупти Маур’ї брахман Каутілья вбачав причину кризових тенденцій у прояві слабкостей державця. У Стародавньому Китаї трактування кризових процесів розробив Конфуцій. Мислитель скептично оцінював управління державою шляхом силового методу, за допомогою застосування жорстких правил. Він надавав перевагу культурному урегулюванню, що базується на релігійній основі. Саме здійснення відповідних ритуалів, оснований на релігійних віруваннях, на думку китайського філософа, повинно було уберегти державу від соціально-політичних зіткнень та хиткої політичної ситуації всередині держави. Давньогрецький філософ Платон та його учень Арістотель продовжували тенденцію сприйняття кризи як регресивного явища. Платон, як і Каутілья визначав приводом політичної кризи порушення встановлених законів. До другорядних причин він відносив майнове розшарування соціальних верств, що лежить в основі соціальної нерівності. Саме вчення Платона є базисом соціалізму, основоположною ідеєю якого є ліквідація приватної власності і як наслідок формування стабільності в державі. Арістотель, на противагу Платону, вбачав причину політичних негараздів в іншому. Досконало дослідивши політичний устрій та політичний розвиток, Арістотель пов’язав природу політичних загострень із недостатньо чисельністю середнього прошарку населення. Політичні кризи, на думку вченого, виникали під час зміни соціальної структури суспільства – коли невдоволені майновим станом бідні прошарки вдавалися до радикальних дій і протестів. Політична нестійкість зумовлювалась недотриманням принципу справедливості – посиленні існуючої диференціації населення та нерівності. Вчення Платона та його учня Арістотеля мають багато спільного, проте Арістотель, на відміну від свого вчителя, акцентував на важливості приватної власності, бо вона завжди

є пріоритетною для людей адже належить їм особисто. Якщо ідеальною державою за Платоном є повністю соціалістична держава, то Арістотель, критикуючи його теорію, вбачає ідеал у поєднанні приватної і суспільної власності. При цьому існування виключно суспільної власності де-факто висміюється вченим і визнається перешкодою до розвитку держави. Утопічним ідеалом за Арістотелем є політія, де править більшість не задля своїх матеріальних благ, а задля користі всього суспільства. Політія це така форма правління, яка мінімізує кризогенні ситуації, оскільки до політики залучений середній клас, який становить основну масу всього суспільства. Інтерпретуючи вчення Арістотеля на сучасний лад, основними інструментами, що дозволяють уникати конфліктів та криз у державі є правління більшості, волевиявлення вільних громадян полісу як індивідів, що беруть участь у судочинстві та політичному житті, обрання посадовців на короткий термін задля забезпечення циркуляції політичної еліти, домінування у суспільстві середнього класу як проміжної ланки між багатими і бідними.

Новаторське визначення політичної кризи запропонував італійський громадський та політичний діяч Н. Макіавеллі, який описував зіткнення інтересів як рушійну силу політичного розвитку. Саме трактування Н. Макіавеллі започаткувало новий підхід до вивчення політичних криз, як фактору, що спонукає до позитивних соціально-політичних перетворень у державі. З появою теорії “суспільного договору” і вчення про демократичний принцип поділу влади, вивчення політичних криз вийшло на новий рівень. У працях таких вчених періоду Нового часу як Ш.-Л. Монтеск'є, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо криза розглядалася як наслідок монополізації влади і відсутності демократичних процесів. Досягнення стабільності ототожнювалося з становленням представницьких виборних органів, які б втілювали інтереси народу. Томас Гоббс у своєму трактаті “Левіафан, або матерія, форма і влада держави, церковного і громадянського” визначав природою соціальних протиріч – природою людини, її прагнення до безвладдя (анархії), постійної боротьби. Задля досягнення миру ця природа має бути

обмежена. Жан-Жак Руссо вбачав методом пом'якшення протиріч, які є каталізатором криз, задоволення потреб всього населення, а не окремої, панівної верхівки (інтересів уряду, наприклад). На думку Руссо, запорука мирного співіснування людства полягає у частковій відмові від своєї волі заради суспільної, яку ототожнює з легітимним урядом; суверенітет і законодавча влада, за теорією філософа, має належати народові, який ототожнюється з джерелом влади [45, с.4].

Сучасне визначення політичних криз, задеклароване в політичній енциклопедії, описує політичну кризу як етап у розвитку політичного об'єкта, яким може виступати як держава, так і конкретна політика, парламент, влада, політична система, уряд, що характеризується порушенням рівноваги однієї чи кількох базових підсистем у процесі їхнього функціонування, внаслідок чого змінюється сутність об'єкта, порушується регулярність політичної взаємодії [20, с. 373]. Це визначення підкреслює первинне тлумачення політичної кризи як переломного моменту. Оксфордський словник описує кризу як надзвичайну ситуацію чи період, що характеризується сильними труднощами, незахищеністю чи небезпекою в суспільній сфері, і настає раптово [33]. Наведене визначення суперечить вищерозглянутим теоріям, які наголошують на тому, що криза є реакцією, сплеском тривалого невдоволення існуючим суспільним ладом з боку громадян. У політологічному словнику авторства українських дослідників В. Жадько та В. Войтова наголошується, що політичні кризи небезпечні тим, що на зміну одній категорії політичних невігласів приходять інші, не завжди кращі за своїх попередників, так, бунтарі феодальної державної доби мали на меті помінати монарха, іноді на себе самих, а не утвердити республіканський суспільно-політичний устрій, не всі республіканці, здійснивши революції, тобто породивши політичну кризу, почали опікуватись просвітництвом народу, наслідком чого тільки й може стати високий рівень політичної свідомості, а, отже, й політичної культури як культури людини-громадянина [11, с. 96]. Виходячи з цього визначення, можна підтвердити обидва підходи стародавніх вчених до дослідження криз. Перший,

представлений у роботах Конфуція, Платона, Арістотеля, що описує кризу як руйнівне явище, і другий, представлений вченням Н. Макіавеллі, який характеризує кризу як рушій необхідного прогресу. Ці основоположні підходи зумовлені двома протилежними наслідками кризи – криза може стати причиною політичного занепаду та колапсу, а може позитивно трансформувати політичну систему відповідно до запитів громадськості.

Довгий час криза розглядалася виключно з позиції конфліктології як наукової дисципліни і визначалася як один з етапів конфлікту. Перш за все, конфлікт слід розуміти як зіткнення інтересів або протистояння, що виникає між двома суб'єктами, тобто особами або групами осіб. З точки зору даного підходу, криза визначалася похідною від конфлікту, тобто ситуацією, в основі якої діють антагоністичні сили і яка не має виходу, що призводить до появи тупикової ситуації. Оскільки значна група вчених визначає політичну кризу саме як наслідок політичного конфлікту, варто зупинитися та глибше проаналізувати даний підхід. Засновник теорії конфліктології німецький соціолог Г. Зіммель характеризував конфлікт як неминучу та невідворотну складову. Факторами, що впливають на конфлікт, він визначав інстинкти індивідуума. Вчений акцентував увагу на тому, що подібні зіткнення мають два шляхи розвитку, перший є деструктивним із згубними наслідками, другий – дає поштовх до позитивних перетворень. Деструктивні конфлікти, за думкою вченого, це конфлікти, які існують лише заради самого конфлікту, тобто з метою постійної боротьби без об'єктивного підґрунтя. Якщо конфлікт не є виключно потребою у ворожості, тоді він може стимулювати зміни, необхідність яких продиктована запитом громадян. Виходячи з даних положень, криза як прояв конфлікту є способом розвитку суспільства. Інша теорія - системно-функціональна теорія американського соціолога Толкотта Парсонса хоч і описує конфлікт не як щось звичайне, а як аномалію, все ж продовжує консервативний підхід трактування конфлікту і кризи. Чинником зменшення рівня конфліктогенності політичної системи Т. Парсонс визначив реалізацію інтегративної функції інститутами права, релігією і усталеними

традиціями [47, с. 14]. Конфлікт у його працях також іменується напруженням, яке виходячи за певні рамки, здатне провокувати ірраціональні дії, що прямо пов'язані з виникненням кризи. Л. Козер у власній праці “Функції соціального конфлікту”, усупереч попередній теорії, аргументував корисну роль конфліктів. Конфлікт він вважав невід'ємною характеристикою існування соціальних груп, що є боротьбою за духовні та матеріальні цінності і забезпечує сталість політичної системи. Соціолог вважав, що позитивним аспектом конфлікту може бути потенційна поява нових соціальних відносин та стимулювання змін політичного характеру. Якщо інші теорії описують конфлікт як чинник політичної нестабільності, то Л. Козер, навпаки, вважав його фактором політичної стійкості. Щодо основних причин політичних конфліктів, то за його вченням вони діляться на дві основні групи: розподіл владних ресурсів та розбіжності в інтересах. Продовжуючи даний підхід, німецько-британський політолог Р. Дарендорф стверджував, що протести і потрясіння, які викликані конфліктом і кризою, можуть перетворитися на покрокові прогресивні зміни. Кризи, що базуються на класовій диференціації він аргументував характером влади. Досліджуючи політичну кризу в рамках загальної конфліктології, можна виділити декілька напрямків дослідження: 1) біологічний, що акцентує увагу на природніх особливостях індивідуума і властивій йому природній агресивності; 2) психологічний, що зосереджується на фізичних ознаках, відповідно до яких людина знаходиться в безперервній боротьбі між біологічними, соціальними потребами та бажаннями. Підсумовуючи, можна виділити дві групи вчених – представники бачення конфлікту “хворобою” людських стосунків (Г. Зіммель, Т. Парсонс); представники розгляду конфлікту як необхідного чиннику у поясненні соціальних змін (Л. Козер, Р. Дарендорф) [26, с. 119].

На відміну від зарубіжних вчених, які розглядали кризу як похідне явище від політичного конфлікту, вітчизняний вчений Юрій Мацієвський запропонував інший підхід. Він визначив політичну кризу як умову виникнення конфлікту, тобто здійснив перестановку понять. Це трактування є

дуже важливим для вивчення політичних криз адже воно здійснило справжнє реформування розуміння досліджуваного явища. На думку Ю. Мацієвського, політична криза може провокувати вищі форми протистояння – форми озброєного конфлікту, тобто громадянську війну, революцію, заколот. Вчений розробив власну модель політичного циклу, яка включає наступні послідовні складові: стабільна ситуація, ріст політичної напруги, втрата довіри, неефективність дій політичного керівництва і як наслідок виникнення політичної кризи, що може перерости в політичний конфлікт. Наслідком у схемі є – розпад системи, що може завершитися появою нової системи і відновленням стабільності, а може поглибити патології і повернути політичний цикл до фази активного неприхованого політичного конфлікту. Теоретичною серцевиною цієї моделі є твердження: криза є причиною (умовою), а не наслідком (проявом) політичного конфлікту [22, с. 151]. Політолог наголошує на існуванні декількох методологічних проблем у дослідженні явища політичної кризи як похідного від конфлікту: 1) помилкове застосування системного підходу для пояснення явища кризи, який через свою спрощеність зазнає величезної критики сучасними конфліктологами; 2) дослідження політичної кризи окремо від таких явищ, як політична стабільність, політична нестабільність (напруга) і розпад попри те, що ці процеси є взаємопов'язаними в рамках динаміки політичного процесу, 3) дисонанс у визначенні поняття кризи одночасно і як події (на це вказують такі слова, як „особливий стан”, „тимчасове призупинення або припинення функціонування”, „перерва”), і як процесу (оскільки автори акцентують увагу на процесуальному характері кризи – етапності) [23, с. 17-18]. Описана вище суперечливість у вивченні феномену політичної кризи постає серйозною перешкодою для проведення подальших досліджень.

З приходом XXI століття, політична криза починає розглядатися не лише в контексті конфліктології, але й в контексті нової науки – кризології. В рамках кризології виділяється декілька підходів до визначення причин виникнення політичних криз. Щоправда, кризологія фокусується переважно на

дослідженні економічних причин виникнення політичної кризи. Політична наука, здебільшого, розглядає феномен кризи у контексті політичної нестабільності та демократичного транзиту. Зважаючи на те, що дослідження присвячене аналізу криз в політичному процесі, важливо описати місце політичних криз у ньому. За визначенням політологічного словника, усі кризи мають одну спільну рису, яка виражається в стадіях їх розвитку [6, с. 420]. Першим етапом є передкризовий період в політичному суспільстві або політичній системі, саме на цьому етапі протиріччя настільки загострені, що не здатні вирішитися шляхом пошуку компромісного рішення. Друга стадія це власне виникнення політичної кризи, яка спричинена неефективними діями влади під час першого етапу стосовно вирішення гострих, проблемних питань. Третя сходинка у процесі розвитку кризи це її загострення та поглиблення, що може призвести до безвладдя або до початків пошуку такого рішення, яке б задовольнило всіх учасників політичного процесу і, особливо, запиту громадян, якщо політична криза була спричинена невдоволенням населення. Наведена структура політичної кризи підтверджує думку вітчизняного дослідника Ю. Мацієвського, який запропонував такі три фази протікання кризи: прихована (латентна), що за своє суттю відповідає описаному вище передкризовому етапу, кульмінаційна, тобто настання самої кризи і завершення, яке може призвести до розпаду системи або подолання протиріч. Тобто, в політичному циклі все починається з дестабілізації політичної ситуації, що спричинена розбіжностями інтересів і переходить в функціональні суперечності. Під час розвитку кризи ці суперечності стають структурними через нездатність політичної системи до подолання певних викликів. Наступний етап – це виникнення системних суперечностей, які можна вирішити шляхом революції або еволюції. Революційний шлях стає початком колапсу, натомість еволюційний метод зароджує нову – вдосконалену політичну систему. Визначальними причинами виникнення передкризової ситуації є такі групи передумов: структурні, економічні, політичні і культурні, а безпосередніми – поведінка пануючої верхівки. Криза є складним явищем,

для утворення якого необхідний збіг визначених умов, наприклад, зростання політичної напруги, а також неефективність дій політичної еліти, про що вже було згадано в науковому дослідженні. Потрібно також звернути увагу на те, що криза може бути спровокована штучним шляхом із застосуванням певних інструментів та механізмів впливу на суспільні настрої, громадську думку. Нерідко, політичні кризи відбуваються через свідомий зовнішній вплив з боку інших політичних акторів – інших груп або окремих держав. Криза може бути подолана політичною елітою шляхом застосування навичок антикризового менеджменту. Проте навіть за умови, що криза буде успішно подолана, криза може залишатись регресивним явищем. Наприклад, після політичної кризи держава може знову повернутися до посилення ролі одного політичного лідера, зосередження владних повноважень в руках однієї політичної сили, зростання культу особи, тобто тяжіння до авторитаризму. В даній ситуації можемо говорити про так звану “хвилю відкату”, на якій наголошував в своїх працях видатний американський політолог С. Хантінгтон. Якщо ж керівна верхівка не володіє знаннями антикризового управління, щоб нейтралізувати головний дестабілізуючий чинник, і остаточно втратила керованість над ситуацією, криза призводить до повної катастрофи. Однією з визначальних ознак кризи є суперечності, на базі яких вона виникла. Дослідники пропонують типологію таких чинників, яка являє собою три групи. Перша це функціональні розбіжності, мова йде про протиріччя, які виникають між різними групами всередині політичної системи через несхожість і/або цілковиту протилежність інтересів, ресурсів, вимог та цілей акторів. Наступна група це структурні суперечності – тобто “криза структур влади” – невідповідність форми державного устрою запитам громадян. Остання група – це системні суперечності, тобто такі, які призводять до системної кризи. Зарубіжний дослідник Скотт Фланаган визначає системну кризу як виклик повноваженням посадових осіб, які приймають рішення, тобто перехід кризи в таку стадію, коли під загрозою опиняється здатність високопосадовців підтримувати конституційний порядок і продовжувати займати владні ролі [36,

с. 298-299]. Ця характеристика дозволяє проаналізувати наскільки глибокою є криза. Поява системних суперечностей знаменує найвищий рівень напруги. Подібною до системної кризи є криза проникнення, яка дослівно проникає у всі сфери суспільних відносин і позбавляє владу легітимності провадити державну політику. Криза проникнення визначається нездатністю вищих управлінських політичних структур провадити задекларовану стратегію внутрішньої та зовнішньої політики. Узагальнено дослідники політичних криз зводять основні характерні риси цього явища до наступних: повна зупинка або порушення у функціонуванні на окремому рівні політичної системи або загалом цілої системи, загострення політичних протиріч і дестабілізація, зростання невдоволення і протестних рухів, зниження або повна втрата контролю, зростання соціально-політичної активності населення.

Для досягнення одного з поставлено завдань дослідження – виокремлення особливостей політичних криз, необхідно розглянути також провідні класифікації даного феномену. Зокрема, у наукових дослідженнях подано багато критеріїв для класифікації політичних криз. Перш за все, це масштаб охоплення кризою політичної системи. В даному контексті можна виділити: урядову, парламентську, конституційну, зовнішньополітичну і загальнонаціональну кризу [15, с.6]. Урядова криза полягає у втраті виконавчою гілкою влади можливості управління ситуацією, авторитету серед суспільства через непопулярні дії і вирішується кадровими змінами в уряді. Парламентська криза – це криза, яка виникає через нездатність вищого законодавчого органу приймати рішення і повноцінно функціонувати, що може бути зумовлено нездатністю сформувати або розпадом коаліції, ідейними протиріччями політичних сил – опозиції та коаліції, або депутатських фракцій, або політичних партій всередині коаліції, а також невідповідністю прийнятих законотворцями рішень волі народу. Подібна криза може бути подолана розпуском парламенту і проведенням дострокових виборів. Конституційна криза є наслідком зниження легітимності Конституції як основного закону і неправомірних дій суддів Конституційного Суду (прикладом є події в Україні

2020 року). Міжнародна криза знаменує погіршення відносин із іншими державами і відкриту загрозу виникнення конфлікту, що може набути найгострішої своєї форми – війни. Криза дипломатичних зносин може вирішуватись або дипломатичним, або збройним методом. Найбільш небезпечною з усіх видів криз за даною класифікацією є соціально-політична криза адже вона охоплює всі верстви населення і мобілізує усі категорії громадян. Наслідки соціально-політичної кризи є найбільш руйнівними для політичної системи. За інтенсивністю кризи можна поділити на кризи, які характеризуються цілковитим або неповним розпадом всіх державних і політичних інститутів. Кризи-революції пов'язані з руйнуванням політичного нормативного порядку, хаосом та колапсом політичної системи. Кризи-потрясіння несуть в собі часткову нестабільність у вигляді протестів, антиурядових рухів, збільшення протистояння між владою та населенням. Кризи-руйнування стосуються лише окремого рівня або ланки політичної системи, наприклад, політичної сили або блоку. Глибокі локальні кризи, як правило, виникають в середині певних політичних інститутів і завершуються руйнуванням враженої політичної структури. Неглибокі локальні кризи, такі, як кризи-обурення є тимчасовим нетривалим явищем, яке завершується пошуком та ухваленням сторонами компромісного рішення. Розглядаючи класифікацію за географічним критерієм, можна виділити загальнонаціональні та регіональні кризи. Варто відзначити, що у наукових дослідженнях часто асимілюються поняття «регіональний» та «локальний». Проте варто розрізняти їх контекстуальний сенс, тому що термін «локальна криза» застосовується для позначення кризи в певній політичній структурі або організації, а термін «регіональна криза» застосовується для позначення кризи, що протікає в певному регіоні держави або світу. Не дивлячись на це, термін «локальний» може бути використаний і в значенні «регіональний». Регіональна криза може тлумачитися як безвихідна ситуація, що викликана гострими проблемами або розбіжностями різноманітного характеру (економічного, релігійного, культурного, політичного, безпекового) між

окремими державами або коаліціями держав, що географічно розташовані в одному регіоні. Регіональна або локальна політична криза також може інтерпретуватися у іншому значенні, мова йде про регіони в межах однієї держави. В межах держави криза на локальному рівні може виникати як тупик у відносинах між місцевими політичними елітами, органами державної влади. Причинами регіональної кризи є стандартні причини кризи, тобто неможливість досягнути спільного рішення та знайти компроміс через протиріччя в інтересах; боротьба за владу; конкуренція за контроль над певними ресурсами. Якщо розглядати регіональну кризу разом з концепцією «регіонального конфлікту», то можна виділити декілька типів «переломних моментів», виходячи за різноманіттям їх суб'єктів: 1) інституціональний або конституційний (конфлікт між політичними інститутами на місцевому рівні); внутрішньоелітний (змагання між клановими групами за власні економічні або політичні інтереси); 3) етноконфесійний (суб'єктами є громадяни різних національностей, причина - культурні, соціальні та релігійні несхожості); 4) соціальний конфлікт (реакція на якісь дії/пасивність правлячого кола у відповідь на певні соціальні запити). Конфлікти на регіональному рівні можуть виникати між коаліцією та опозицією, між законодавчою та виконавчою владою, між впливовими групами, між центральними та місцевими органами влади. Український дослідник Є. Рябінін стверджує, що регіон завжди був, є і буде фундаментом і опорою держави, відповідно, те, що відбувається в регіонах, багато в чому формує динаміку політичних і соціально-економічних процесів у державі й одночасно визначається «температурою» всієї політичної системи країни [51, с. 241]. Аналізуючи український досвід, політичні кризи, що виникали на рівні регіонів, могли трансформуватись до більш великих масштабів і ставали загальнонаціональними. Загальнонаціональні кризи у свою чергу вже були описані в цьому дослідженні і за своїми ознаками є ототожненням соціально-політичних криз.

Сучасні дослідники виділяють також декілька типів криз політичного розвитку, описуючи політичний розвиток як складову політичної модернізації.

В рамках даної типології можна виділити такий тип політичної кризи як криза ідентичності. Цей тип кризи характеризує занепад політичної культури та ідеології. Складність цієї кризи аргументується тим, що вона стосується тих сфер, які найповільніше трансформуються [18, с.50]. Особливостями такого типу є суперечливість зовнішньополітичних орієнтацій, що нерідко спричинені ідеологічним вакуумом в перехідному суспільстві. Колишній суспільно-політичний порядок розпався, а люди ще не усвідомили ким вони є в новій системі. Наступний вид, виділений науковцями, це криза довіри до влади, тобто стрімке загострення взаємообумовленого зв'язку двох або більше рівноправних суб'єктів, який характеризується не відповідністю цілей діяльності об'єкта і суб'єкта політики, відсутністю можливостей або намірів суб'єкта задовольнити потреби об'єкта [31, с. 150]. Така криза часто є наслідком втілення владою своїх особистих інтересів, що ідуть в розріз з інтересами громадян. Така криза може приймати дві форми – активну (протести, страйки) і пасивну (ухилення від участі від виборів, аполітичність). Подібною до кризи довіри до влади, є криза легітимності, тобто втрата політичною владою підтримки з боку населення. Ознаками такої кризи є демонстрація недовіри державним інститутам. Наступною доволі складною кризою, особливо для транзитних країн, є криза розподілу, яка полягає у нездатності правлячої еліти забезпечити прийнятне для суспільства зростання матеріального добробуту і його розподілу [12, с. 40]. Західний науковець Л. Біндер називав вищеперераховані кризи як функціональні передумови або необхідні умови для виникнення і розвитку політичної системи [3].

Щодо причин виникнення політичних криз, то з точки зору кризології, економічний підхід є одним з основних в тлумаченні виникнення політичних криз саме через економічний занепад, що несе в собі також такі економічні явища як зростання безробіття, інфляцію, різке підвищення цін, зниження рівня життя населення. Проте версія економічного пояснення феномену виникнення політичних криз потребує вдосконалення адже сплеск невдоволення може виникнути через ряд факторів. Підтвердженням можуть

служувати расові протести в США в 60-і роки минулого століття, феноменом яких стало те, що вони відбулися, не там, де соціально-економічне становище афро-американців було дійсно поганим, а там, де умови їх праці та життя були кращими, ніж, наприклад, в південних штатах [4, с. 24]. На нашу думку, економічний чинник завжди підсилює і активізує ріст невдоволення серед населення і може призводити до криз-потрясінь та криз-революцій. В умовах процесу глобалізації, кризи перетворилися на ланцюгове явище. Через взаємозалежність всіх глобальних економічних суб'єктів, в тому числі держав, економічна криза в одній державі викликає подібну негативну реакцію і в інших країнах. Тобто кризові процеси дуже пов'язані та синхронізовані. Відповідно до економічного підходу характеризування причин виникнення політичних криз, економічні загострення провокують протиріччя у соціально-політичній системі суспільства. Погіршення економічного стану дорівнює погіршенню суспільних настроїв, що негативно відображається на політичному житті. Інший підхід, який виділили дослідники, пояснює появу явища політичних криз невідповідністю інтересів політичного істеблішменту та громадян. Підхід дістав назву елітарного оскільки ключова роль відводиться саме політичній еліті. В своїх теоріях В. Парето і Г. Моска наполягали на необхідності постійної зміни еліт, оскільки через діяльність певних політичних сил, які сповідують різні інтереси реалізуються вимоги соціуму. Їх положення не тільки підтверджують тезу про те, що криза може виникати через відносини між владою та суспільством, але й розширюють її до положення, що кризи можуть бути спричинені неоднорідністю інтересів всередині елітарної групи. Прикладом такого різновиду криз є урядова криза, що знаходить своє вираження у втраті уряду контролю над ситуацією через внутрішній ідейний розкол або розкол інтересів всередині виконавчої гілки влади. Подібна криза може вирішитися здійсненням кадрових змін у складі уряду. Елітарна теорія Артура Бентлі (теорія зацікавлених груп) демонструє, що кожна соціальна група намагається забезпечити свої індивідуальні потреби і інтереси, використовуючи різні політичні методи відповідно до власних цінностей. Його

теорія розкрита у праці «Процес здійснення державної влади: вивчення громадських тисків». Основний мотив праці – протистояння між зацікавленими групами може виступати двигуном для постійних змін еліти і суспільства, в цілому. Узагальнено елітарний підхід пояснює виникнення політичної кризи так: політична влада діє в розріз з інтересами суспільства, що безумовно викликає незадоволення з боку населення, знижує довіру до влади і викликає кризу легітимності. Ще один альтернативний підхід аргументації виникнення політичних криз продиктований явищем депривації. Від латинської “deprivatio” перекладається як втрата, позбавлення, це явище є соціальним процесом скорочення чи позбавлення можливостей задоволення основних життєвих потреб індивідів або груп [39]. Є декілька моделей цього явища, за моделлю відносної депривації в основі формування протестного потенціалу лежить ”суб’єктивне почуття невдоволення стосовно свого сьогодення” (“революція зростаючих очікувань”), друга модель базується на збереженні колишнього типу орієнтації й рівня надій при різкому падінні життєвих стандартів, скороченні обсягу цінностей суб’єкта (“революція відібраних вигод”), остання модель, модель “прогресивної депривації” поєднує ознаки першої і другої моделей [3, с. 198]. Під час цього процесу збільшується невдоволення та гнів людини, суб’єкт починає апелювати до того, що даний стан зумовлюється несправедливим становищем у суспільстві, який спричинений політикою влади. Тобто мова іде про проектування і перенесення власної відповідальності на відповідальність політичних еліт. За теоріями зарубіжних дослідників, почуття депривації зменшує шанси, що хтось буде використовувати законні інструменти політичної участі (комунікація з політичними партіями, голосування, контакти з політиками), явище підвищує роль нетрадиційної участі (демонстрації та страйки) [35, с. 403-404]. Бунтівні настрої спонукають людину до оскарження дійсного порядку і виникненню кризової ситуації. Політична депривація може приймати форму агресивної і проявлятися у радикальних політичних виступах проти реальних або вигаданих винуватців стану суб’єкта. Відповідно агресія

може спрямовуватись проти влади. Для багатьох пострадянських держав політична криза стала звичним явищем, це обумовлюється тим, що ці держави знаходяться на етапі демократичного транзиту – переходу від одного типу державного режиму до іншого. Кризу можна описати як момент в суспільстві, коли політична система більше не здатна використовувати стандартний інструментальний набір, в якості конституційних важелів впливу для вирішення проблем, які сама ж і породжує [13, с. 253]. Відповідно до цієї тези, можна визначити основні підстави утворення криз як системного явища: по-перше, це певні перевтілення в суспільстві, наприклад, криза колишньої ідеології, зміна пріоритетів, що зумовлює перехідний стан суспільства; по-друге, це концентрація політичної влади в руках обмеженої за кількістю групи людей, що призводить до невдоволення політичними рішеннями, з боку народу; по-третє, це відсутність чіткої стратегії державної політики, недалекоглядні рішення, які потім демонструють величезні прорахунки і негативно впливають на певні сфери суспільного життя; четверте, це зростання популістичних рухів, що тільки поглиблює ріст політичної напруги, яка в політичному циклі, за визначенням Ю. Мацієвського, що було наведене вище, є визначальним чинником утворення кризи. Причинами переходу суспільства від передкризового стану до, власне, кризи також можуть бути відсутність чітких механізмів ведення діалогу між представниками влади та суспільства, а також небажання обох сторін вести конструктивний діалог, що призводить до зниження політичної участі населення і утворення “прірви” між громадянами та політичною елітою. Політичні кризи можуть виникати внаслідок фрагментації електорату, зниження суспільної довіри як наслідок росту розчарувань, нездатністю влади приймати якісні політичні рішення, процес прийняття яких включає наступні етапи: збір необхідних даних, ініціювання, моделювання, рекламування, дослідження потреб населення шляхом вивчення суспільних інтересів, консультації з фахівцями, просування, легітимація, оцінка потенційних переваг та недоліків, а також внаслідок небажання брати за ці рішення відповідальність. Причин виникнення

політичних криз безліч, але всі вони зводяться до основних груп чинників, що зумовлюють передкризову ситуацію в державі: економічні, соціальні, політичні, етнічні тощо.

У цьому розділі дослідження було здійснене глибинне дослідження основних підходів до тлумачення явища політичної кризи. Можна зробити підсумок, що явище політичної кризи існувало з часів перших форм держави і досліджувалося у всі періоди існування політичної думки, тобто від Стародавніх часів і донині. У найперших трактатах, які стосуються політичного управління, таких, як давньоіндійський трактат “Асхашастра” вже згадується політична нестабільність, яка сучасниками розглядається як причина кризи. Багато мислителів, такі як Платон, Арістотель, Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо розглядали кризу як регресивне явище, що несе в собі руйнівні наслідки. Новатором політичної думки став Н. Макіавеллі, який зазначив, що без політичних протиріч політичний розвиток неможливий. Його бачення було продовжено у працях сучасників Л. Козера та Р. Дарендорфа, які відійшли від консервативного усталеного мислення, і запропонували позитивістську теорію розгляду політичної кризи. Аналізуючи історичну еволюцію інтерпретації цього поняття, можна зробити висновок, що однастайності щодо функціональної ролі політичної кризи у вчених немає. На нашу думку, політична криза поєднує в собі і позитивні, і негативні наслідки. Політична криза це справжній феномен, вплив на політичну систему якого залежить від ефективності застосованих механізмів для її подолання. Політичні кризи, як зазначають дослідники, можуть провокуватися штучно з метою здобуття влади, реалізації власних інтересів або отримання ресурсів. Криза є небезпечним явищем, тому такі загравання можуть мати серйозні наслідки. Як писав Н. Макіавеллі: «Один переворот завжди залишає шпарину для здійснення іншого» [21, с. 7]. Справжнім прогресом у дослідженні феномену кризи стали роботи вітчизняного політолога Ю.Мацієвського, який стверджував, що криза є основою для подальшого утворення конфлікту, і представив своє бачення політичного циклу, де головне місце відведено саме

політичній кризі. Узагальнюючи всі наведені теорії, кризу можна визначити як такий етап політичного процесу, який характеризується важким політичним становищем, нестабільністю, загостренням соціально-політичних протиріч і має великий вплив на стан і розвиток політичної системи. Як зазначено в працях сучасних західних науковців, політична система зіштовхується з можливим зривом, і цей зрив, вірогідно, відбудеться якщо сама система або її оточення не зміниться фундаментально [37, с. 133]. В рамках наукового дослідження також було визначено основні ознаки, притаманні політичним кризам. Варто зазначити, перелічені ознаки можуть бути доповнені специфічними характеристиками адже кожна криза потребує скрупульозного та усестороннього дослідження і має свої особливості. Даний розділ також містить інформацію про основні класифікації політичних криз, розроблені зарубіжними та вітчизняними науковцями. Детально вивчені були класифікації за наступними критеріями: масштаб охоплення кризою політичної системи, соціальна складова кризи, а також за фактором інтенсивності. Було виділено основні типи криз, які впливають на динаміку політичного процесу і розвиток політичної системи. Особливу увагу, виходячи з проблематики дослідження, було відведено аналізу теоретичної парадигми концепту регіональних та загальнонаціональних криз. У цій структурній частині кваліфікаційної роботи були проаналізовані основні причини виникнення політичних криз, які зводяться до економічного, елітологічного та деприваційного (у сенсі поведінкового) факторів. Деталізуючи групи факторів, що впливають на виникнення політичної кризи, можна перелічити наступні: економічні, соціально-політичні, етнічні причини.

Розділ 2. Аналіз загальнонаціональних та регіональних криз в політичному процесі України в період незалежності

Політичні кризи в сучасних українських реаліях стали звичним етапом політичного процесу. Розглядаючи кризи з точки зору системних явищ, необхідно відмітити, що вони є іманентною, тобто природною, властивістю демократичного правління. Попри негативне забарвлення, кризи все одно залишаються одним з головних показників розвитку політикуму, який функціонує на засадах публічної, легітимної народної підтримки [48, с. 157]. Після здобуття незалежності, державу регулярно сколихували потрясіння, які внесли докорінні зміни до існуючої політичної системи. Цей розділ присвячений аналізу політичних криз, що виникали в політичному процесі України, з загальнонаціонального та регіонального аспекту. Регіональний і загальнонаціональний аспекти виникнення та перебігу криз дуже пов'язані, тому недоцільно їх досліджувати окремо. Логічно розпочати дослідження з характеристики регіонального аспекту адже кризи, які виникали на регіональному рівні мали два варіанта подальшого розвитку: перший, вони так і залишились на місцевому рівні, другий, вони ставали підґрунтям для загальнонаціональних криз.

Основним видом регіональних криз, який є найбільш характерним для політичного процесу України є кризи відносин між органами центральної влади та органами місцевого самоврядування. Такий вид кризи та конфлікту вже згадувався в дослідженні, він виникає як наслідок напруги між центром та регіоном як суб'єктами політичної системи. Суперництво у вертикалі відносин «центр-регіони» є звичним для політичного процесу України і несе в собі серйозні наслідки для політичної системи в цілому. Протистояння між регіонами і центром веде до дезінтеграції, розколу, посилення політичної нестабільності та делегітимізації влади. Момент політичної роздробленості і відсутності єдності у владних структурах робить положення держави дуже хитким і вразливим, особливо для зовнішніх ворогів. Саме переломний момент, Революція Гідності, коли українське суспільство сколихнуло

внутрішні потрясіння, а у владних структурах панував хаос, став можливістю для держави-агресора РФ розгнати війну проти України, анексувати Кримський півострів та окупувати частину Донецької та Луганської областей. В 1991 році, після здобуття Україною власної незалежності, держава стала на шлях демократичного транзиту та необхідної модернізації. Кризи є характерними для суспільств, що знаходяться на етапі переходу та зміни цінностей/ідеалів тощо, адже сама криза і є чинником цього транзиту. Прикладом є «оксамитові» та «кольорові» революції, що відбулися в державах, що знаходилися під впливом СРСР - Югославії, Грузії, Україні, Киргизстані, Болгарії, Чехословаччині на зламі ХХ та ХХІ століть. Ці революції стали викликом для радянської системи та відстоювали демократичний, незалежний вектор розвитку держав. Процес модернізації завжди посилює політичну нестабільність в державі. Український дослідник А. Кройтор стверджує, що наслідком неспроможності політичної еліти держави консолідуватися навколо питання основних політичних цінностей, наслідком незавершеності процесу формування політичної нації, є те, що в Україні домінують, як етнічна так і регіональна ідентичність, що призводить до регіонального розколу, що підігривається політичними партіями у процесі боротьби за електорат [19, с.228]. Штучний розкол стимулював і був інструментом підтримання конкуренції між різними політичними силами в регіонах. Таке протиборство відобразилось і на відносинах посадовців центральної влади та органів місцевого самоврядування. Сепаратистські настрої і поділ України на Захід та Схід став доволі ефективним інструментом ворога – російської федерації. Аспект “новоросійства” як політичного міфу, сконструйованого та нав’язаного РФ став об’єктом дослідження багатьох українських вчених, серед них праці В. Гордієнка, С. Адамовича, Я. Дашкевича, Л. Залізняка, В. Розумюка, І. Кураса. Російські наративи були спрямовані на формування штучного етноніму «новороси» і закріпленню в політичній свідомості громадян Сходу та Півдня України приналежності до цього етносу. Видатний український історик Я. Дашкевич у своїй статті «Дискусійні питання національного будівництва

Півдня України», що датується 1992 роком вже визначає прагнення росії побудувати в західній частині Степової України нову державу – міфічну «Новоросію». Фактично, росія продовжувала справу комуністичної влади, які знищували українську ідентичність шляхом організації штучних голодів, ліквідації засад української культури та мови, репресій проти український культурних та громадських діячів. Методи росії, описані Я. Дашкевичем можна звести до наступних: завзята боротьба проти всього українського, проти української культури та мови, культивування імперського обожнювання російської ідеї, російського месіанізму, російської культури, мови; залякування національних меншостей, нібито, примусовою українізацією, хоча століттями на цій території велася політика примусової русифікації; стимулювання та підтримка масової міграції росіян з Далекої Півночі, Сибіру, Далекого Сходу, Центральної Росії, щоб таким чином зміцнювати реальну русифікацію; намагання приєднати до уявної Новоросії якнайбільше території в межах України та поза її кордонами [8]. Розкол, який штучно навіювався українцям, також був прикріплений із середини. В. Розумюк зазначає, що в Україні вперше в загальнонаціональному масштабі про регіональний розкол заговорили на президентських виборах 2004 року, на його думку, ті події стали першою агітаційною кампанією, яка насправді серйозно і до глибини душі зачепила український електорат з часів здобуття державної незалежності [50, с.222]. Міф про регіональний розкол був переведений у площину розколу політичної еліти. Історично партійна система України розвивалася за принципом біполярності, один вектор – це блок партій, які потенційним електоратом вважали південні та східні області України, просували проросійські гасла, інший вектор – це їх протилежність, українські націоналісти, які орієнтувалися переважно на західні та центральні регіони. Науковий доробок сучасних дослідників яскраво демонструє, що українці це одна нація, їх поєднують уявлення і розуміння про рідний край, спільна історична пам'ять, єдина масова культура, правова та політична культура, мовний та культурний спадок, релігійні вірування. Тому поділ на Захід та Схід це лише штучний міф, який

конструювала росія з метою створення підґрунтя для війни проти України з метою її окупації. На жаль, цей міф також був підтриманий українською політичною елітою в рамках електоральної передвиборчої боротьби. Як зазначає український вчений С. Адамович вивчення причин активізації сепаратистських процесів у південних областях держави, зокрема під час розпаду СРСР і президентських виборів 2004 р., в умовах збереження значних регіональних відмінностей усередині України у майбутньому дозволить уникнути загострень у відносинах між регіонами і центром [1, с.7].

Доповнюючи наведену тезу, можна стверджувати, що у політичній системі регіональні та політичні еліти перманентно змагаються за вплив на процес прийняття державних вищих істеблішментом. В період сучасності нова фаза суперництва між представниками центральної та місцевої влади розпочалася з обранням нового Президента України В. Зеленського у 2019 році. Перший крок, який посіяв зерно розбрату, був здійснений зі сторони глави держави, коли він звернувся до уряду з проханням тимчасово припинити фінансування окремих програм, що реалізуються в громадах за кошт державного бюджету. Місцеві еліти таке рішення сприйняли неоднозначно, хоча його мета мала раціональний базис – перевірити ефективність використання коштів. Експерти зазначають, що в такому рішенні могла й інша бути латентна мета – закріпитися в регіонах перед черговими місцевими виборами. Протистояння, яке суспільство нарекло «боротьбою мерів та Офісу Президента», досягло своєї критичної точки під час пандемії COVID-19 та нового етапу війни – повномасштабного вторгнення 2022 року. Публічний конфлікт, який надалі спровокував локальну кризу (локальну за об’єктом ураження – відносини між двома інститутами політичної системи), виник між Президентом України В. Зеленським та мерами Черкас, Чернігова, Києва, Одеси та Дніпра. Хоча такі кризи не були перенесені у загальнонаціональний масштаб, проте вони мали величезний вплив на політичне життя держави. Узагальнюючи, основними причинами виникнення таких конфліктів в політичному процесі України, враховуючи певні національні особливості, є нецілісна регіональна політика;

колізії в законодавстві, що регулює повноваження органів місцевого самоврядування та державної влади на місцевому рівні; непропорційний розподіл фінансових і матеріальних ресурсів.

Регіональні кризи, які в подальшому приймали характер загальнонаціональних, неможливо розглянути без опису криз проникнення як підвиду криз політичного розвитку. Основною відмінністю кризи проникнення є скорочення інструментів впливу на державну політику з боку керівної верхівки, тобто фактична нездатність вищих органів державної влади здійснювати свої повноваження. Такий вид кризи дуже тісно переплітається з поняттям легітимності. Делегітимація фактично блокує «життєздатність» державного апарату, що веде до хаосу та можливої катастрофи. Кризи проникнення, які є перехідною ланкою між регіональними кризами та кризами легітимності, є гострими політичними кризами з деструктивним кінцем.

Регіональний аспект фактично став передумовою виникнення Революції Гідності як кризи загальнонаціонального масштабу. Передумовою масштабного суспільного спротиву став ряд акцій, що був проведений тогочасними опозиційними політичними партіями: «Всеукраїнське об'єднання «Свобода»», «УДАР», «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», і отримав назву «Вставай, Україно!». Лідерами акцій відповідно були О. Тягнибок, В. Кличко та А. Яценюк. Акції протесту були проведені в кожному обласному центрі країни. Ключовою метою протесту, що мав форму мітингів, на думку його організаторів, була робота з громадянами. Можна стверджувати, що «Вставай, Україно!» є модельною копією антипрезидентських виступів «Повстань, Україно!». Незважаючи на те, що основним центром акції «Повстань, Україно» стала столиця України – Київ, рух дістав своє відображення також і в регіонах. Ці акції стали продовженням масштабної кампанії «Україна без Кучми», що була відповіддю на «касетний скандал». «Касетний скандал» це політичний скандал, що вибухнув в українському суспільстві після публікації аудіоплівки, що свідчили про те, що Л. Кучма був замовником вбивства українського журналіста, Героя України Г. Гонгадзе.

Ціллю акцій громадянської непокори «Повстань, Україно!» аналогічно «Вставай, Україно!» було усунення діючого президента від влади і проведення президентських виборів. «Повстань, Україно!» охопило такі міста України: Львів – протест залучив приблизно 12 тисяч громадян, Одеса – учасниками стали більше тисячі жителів міста, Харків – акція в рамках руху стала однією з найчисельніших за останні роки, Чернігів та районні центри Чернігівської області (Прилуки, Сновськ, Талалаївка), Чернівці, Дніпро, Сімферополь, Тернопіль, Донецьк, Луцьк, Житомир. Лозунги і вимоги в регіонах поєднували в собі спільні риси та специфічні прохання. Ключові гасла звучали так: «Повстань Україно за кращу долю!» «Ні антинародному режиму Кучми», «Свобода – наше право!», «Ні олігархічній владі!», «Геть московський уряд!», «Свободу слову – Кучмі відпустку!». У Львові протестуючі акцентували увагу на збільшенні впливу проросійського політика В. Медведчука, який відстоював антидержавницькі інтереси і обіймав посаду глави Адміністрації Президента (зараз – Офіс Президента), і вимагали обмеження його впливу на політичне життя країни. У Чернівцях виступали за відставку голови Чернівецької облдержадміністрації Теофіла Бауера. Мітингарі навіть ініціювали створення спеціальної резолюції, в якій були прописані основні вимоги протесту: імпічмент президента, відставка голови облдержадміністрації, зміна форми державного правління на користь парламентсько-президентської форми. Організаторами акцій стали опозиційні політичні сили «Соціалістична партія України», «Комуністична партія», «Блок Юлії Тимошенко» і пізніше – «Наша Україна». Перелік партій підтверджує, що ця кампанія об'єднала представників партій різного спрямування і електорату, які донедавна були політичними опонентами. Український дослідник М. Петриченко називає одним з головних питань акції «визначення чи це моментальна реакція населення, на проблеми в країні, чи чітко спланований політичний проєкт опозиційних політиків та партій, на дії Л. Кучми, останнє можна вважати доцільним, адже ще на весні Ю. Тимошенко у Львові наголошувала, на можливості широкомасштабних народних виступів уже в

восени» [25, с. 38]. Така думка потребує детального дослідження адже дійсно акції стали відображенням політичних ідей аніж засобом генерування можливих рішень для подолання проблем.

Повертаючись до акцій 2013 року «Вставай, Україно!» необхідно зауважити, що під час мітингів активно лунали гасла про визнання влади В. Януковича бандитською, про імпічмент президента і про необхідність проведення дострокових парламентських виборів. В якомусь сенсі цей рух став запорукою того, що учасниками майбутньої Революції Гідності стали представники усіх регіонів країни і революція мала дуже високу суспільну залученість. За версією організатора акцій А. Яценюка, проведені «народні віче» мають стати початком «народного повстання». І. Жданов, коментуючи «двомісячний тур» лідерів опозиції, заявляв: «Місія подібних акцій – підігрівати протестні настрої громадськості, тримати у "тонусі" місцевих партійних активістів» [55]. Опозиціонер Ю. Луценко вбачав метою організованих протестів «продемонструвати нашу, тих, які не приймають Януковича, більшість серед населення і знайти тих людей, які будуть майбутніми польовими командирами гігантської, мільйонної акції»: «Без мільйонної акції не буде нічого. Я кажу вже не про Майдан, я кажу про величезну загальноукраїнську акцію, яку треба готувати саме такими поїздками» [56]. Тобто ще одним фактором регіонального аспекту криз, які можуть підбурюватися штучно, є мобілізація суспільства і підготовка громадян до проведення більш масштабного загальнонаціонального протистояння. Безперечно, важливим фактором Революції Гідності стала значна підтримка протестних дій саме з боку місцевих громад, що виражалось у їх спротиві органам центральної влади. Це підтверджують дослідження української вченої С. Брехарі, яка зазначила, що першою масовий протест підтримала Львівська міська рада з вимогою звільнити уряд Азарова та підписати Угоду про асоціацію з ЄС, потім депутати Рівненської міської ради ухвалили звернення до земляків із закликом приєднатися до протесту, Вінницька, Житомирська, Закарпатська, Київська, Львівська, Полтавська, Сумська, Тернопільська,

Хмельницька, Чернігівська обласні ради, а також міські ради Донецька, Львова, Хмельницького засудили дії міліції проти учасників Євромайдану) [38, с. 37]. Тобто даний приклад демонструє перехід регіональної кризи у загальнонаціональний масштаб. Подолання політичних конфліктів, які мають свій прояв на рівні регіонів, повинно стати інструментом гарантування політичної стабільності у масштабах усієї держави.

Переходячи до аналізу загальнонаціонального аспекту політичних криз, варто розглянути їх з точки зору класифікації криз на короткострокові, середньострокові та довгострокові, оскільки кожен вказаний тип має свої особливості та наслідки. Перший тип - короткотривалі кризи, вони характеризуються швидкоплинними скандалами в політичному житті країни. Найбільш типовими прикладами таких криз є відставки конкретних чиновників, тимчасові суперечності всередині політичної сили. Короткотривалі кризи нагадують кризи-руйнування, які вже були описані в дослідженні. Вони стосуються лише окремого рівня або ланки політичної системи, наприклад, політичного блоку. Короткострокові політичні кризи, на перший погляд, можна оцінити як не надто згубні. Проте вони також мають вплив на політичну систему оскільки виступають своєрідним сигналом зростання напруги. Короткострокові політичні кризи також можуть бути спробою політичної еліти змінити поточну ситуацію, наприклад, у випадку незадоволення статусом-кво деякі політичні сили можуть робити певні дії щодо дискредитації, цілеспрямованого оприлюднення таємної/прихованої інформації, розпалювання конфлікту між іншими політичними суб'єктами з метою усунення правлячої верхівки або внесення кадрових змін. Короткотривалі кризи, як правило, є продовженням внутрішньополітичних протистоянь між політичними інститутами, політичними лідерами або всередині політичних структур. Вони виявляються у формі гучних скандалів, публічних з'ясуваннях стосунків між українськими політиками і завдяки інформаційному розголосу, отримують суспільний резонанс, що підриває довіру до окремих політичних інститутів. Такі кризи зазвичай провокують

більш масштабну за строком кризи, наприклад, кризи легітимності (кризи довіри до влади). Як було попередньо зазначено, проявами таких криз є скандальні відставки високопосадовців. Наприклад, у 2021 році заступник міністра внутрішніх справ Олександр Гогілашвілі лишився свого крісла внаслідок оприлюднення скандального відео, де він перевищив свої повноваження у спілкуванні з правоохоронцями, а також намагався скористатися своїм службовим положенням. До того ж, пізніше з'явилася інформація, що вірогідно чиновник має російський паспорт. Міністра культури та інформаційної політики Олександр Ткаченко у 2023 році був звільнений через виділення державних коштів на серіал про одіозного бізнесмена з Кіровоградщини. Через невідповідність тематики серіалу реаліям воєнного часу та суспільне обурення, публічну вказівку звільнити власного соратника дав особисто президент. Ще один скандал у Кабінеті Міністрів у 2023 році стався через регулярні публікації журналістами інформації про нераціональність закупівель у Міністерстві оборони та відсутність чесної, прозорої звітності. Керівника міністерства Олексія Резнікова було звільнено. Але такі події не залишаються безслідними, вони поглиблюють системну напругу не тільки в рамках української держави, але й у відносинах України з світовими партнерами, що поглиблює кризову ситуацію в країні. Короткострокові кризи мають вплив не тільки на державу в цілому, але й на окремих політичних лідерів та партій. Кризи-руйнування, які за характером і є короткостроковими кризами вражають лише частину політичної системи, яку, власне, можуть становити і політичні сили. Суперечності політичних партій нерідко ставали передумовою утворення криз всередині цих об'єднань. Так, в минулому надпотужна політична партія «Народний Рух України, після трагічної смерті свого лідера В'ячеслава Чорновола не змогла консолідувати зусилля і від партії відділилася частина політичних діячів, що заснували свою політичну силу під назвою «Український Народний Рух» (в подальшому – Українська Народна партія»). Попри намагання відновити колишню міць і авторитет партії, об'єднання так і не відбулося. Яскравими прикладами

партійних розколів є партія «Наша Україна» та «Голос». Партії, що засновані на іміджі рейтингового політика, швидко згасали після слабшання позицій лідера. Таким чином, блок Віктора Ющенка «Наша Україна», до складу якого увійшло близько 10 сил політичних партій, після реалізації мети свого об'єднання – перемоги на парламентських виборах приступив до втілення не загальних ідей, а бачення кожної партії. Розрізненість у поглядах призвела до зростання конкуренції всередині блоку та дискредитації президента. Партія «Голос» після заяви її лідера Святослава Вакарчука про складання депутатського мандату також розкололася на дві частини. Деякі представники партії вийшли з політичної сили, а народні депутати, що були обрані від цієї партії до Верховної Ради України, публічно висловили недовіру новообраній голові партії Кірі Рудик та створили своє об'єднання в парламенті – «Справедливість». Політичні кризи охоплювали не тільки політичні партії, але й політичні кар'єри деяких державних діячів. У 2005 році вперше в історії незалежності України було викрито підроблені документи про освіту соратника Президента України Віктора Ющенко – Романа Зварича, який займав посаду міністра юстиції. Скандал негативно вплинув на політичну кар'єру високопосадовця, який внаслідок розголосу припинив вести публічне життя. Ще один приклад це висунення Олександра Мороза у 2006 році на посаду спікера парламенту, яка була сприйнята його соратниками як зрада. Перехід політика від одного блоку до іншого, протилежного за поглядами, призвів до втрати довіри і до політичного лідера, і до очолюваної ним політичної сили, що вже через рік на дострокових парламентських виборах не змогла подолати 5% бар'єр та не потрапила до парламенту. Таким чином, короткотривалі кризи в політичному процесі України мають характер конфліктів, що виникають з різних причин, таких як конфлікти між політичними групами, скандальні події, втрата довіри до влади, і протікають протягом кількох днів або тижнів. Їм притаманні такі ознаки, як необхідність негайного втручання та висока вірогідність вирішення, відсутність структурних або системних змін, несподіваність, інтенсивний розвиток та

швидко «згасання». Незважаючи на короткий термін їх протікання, вони зберігають вплив на політичний процес держави.

Наступний вид це середньострокові політичні кризи в політичному процесі України, прикладом яких є парламентські та урядові кризи, що часто зумовлені загостренням протиріч між владою та опозицією, або всередині коаліції, або між президентом та парламентом. Парламентська криза означає мінімізацію ефективності роботи парламенту, що зумовлена відсутністю єдності всередині коаліції або відсутністю необхідної кількісної підтримки політичних рішень. Не дивлячись на те, що деякі вчені відносять розпуск парламенту до парламентських криз, ми віднесемо це до наслідків або можливих шляхів вирішення політичних криз. Парламентські кризи в Україні виникають дуже часто і нерідко набувають характер парламентсько-урядових. Це зумовлено подвійною відповідальністю уряду, і перед парламентом, і перед президентом. Парламентські кризи спровоковані відсутністю консолідованості всередині правлячої партії або їх об'єднання, а також деструктивними відносинами коаліції та опозиції, які на даному етапі ніяк не регулюються. В Україні не існує ні неформального, ні нормативно-правового регулювання функціонування опозиції та коаліції як політичних інститутів, а також формалізованого визначення принципів їх взаємодії, що зводить мету їх діяльності виключно до суперечок та боротьби за владу. Опозиція не має достатньо важелів впливу для виконання передбаченій їй ролі, фактично її роль у прийнятті державних рішень зведена до мінімуму. В демократичних державах опозиція займає окрему ланку в політичній системі, вона інкорпорована в неї. Права та позиція меншості повинні бути враховані, оскільки роль опозиції - представляти альтернативні рішення, що відповідають інтересам певної частини громадян. Тільки за втілення такої ролі, опозиції перестане бути деструктивною. Парламентські кризи також зумовлені низьким рівнем впливу парламенту як політичного інституту на політичну систему і надмірної залежності парламенту від президента. Неспроможність еліти та контреліти знаходити консенсус з метою втілення засад консенсусної

демократії призводить до активізації політичної участі в нетрадиційних формах: проблеми, які повинні вирішуватись в парламенті, переходять на рівень «вулиць» і провокують глобальні політичні потрясіння. Тобто, парламентські кризи є інституційними, а не є системними, але містять потенціал для них. Парламентські кризи можуть виконувати як стабілізаційну, так і обернену до неї функцію. Парламентсько-урядові кризи були притаманні політичному процесу України на кожному його етапі, що спричинено гострими конфронтаціями політичних сил всередині законодавчого органу. Урядові кризи, які мають більші масштаби, характеризуються як кризи виконавчої влади, бо вони охоплюють не тільки Кабінет Міністрів, а й всю гілку органів виконавчої влади - від центральних до місцевих. Кризи виконавчої влади тісно по'язані з регіональними кризами, які попередньо вже були описані. Вони виникають внаслідок неефективного розмежування прав та обов'язків органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Такі кризи також виникають через неефективну політику уряду щодо ведення діалогу з населенням. Потенційним фактором виникнення кризи виконавчої влади в Україні є корупція та бюрократія, що перешкоджає утвердженню таких принципів співпраці, як чесність, справедливість та стимулює виникнення конфліктів за ресурси, що потім можуть переростати у кризи.

Довгострокові політичні кризи являють собою комплексні та складні ситуації в політичній системі, які характеризуються своєю тривалістю, глибиною проблем, паралізації функціонування політичної системи. Аналізуючи події Помаранчевої революції 2004 р. та Революції Гідності 2013 р., можна стверджувати, що ці кризи в політичному процесі України мали характер довгострокових, а також загальнонаціональних або соціально-політичних. Вони знаменують протистояння народу і органів державної влади і характеризуються рядом наступних ознак: мобілізація та охоплення всіх верств і категорій населення, нестабільність, що існує одночасно у декількох елементах політичної системи, різке зниження легітимності основних державних інституцій та падіння довіри до владних структур [52, с. 136].

Оскільки наведені кризи залишили глибокий слід в історії України, варто на них зупинитися для більш детального аналізу. Серед причин виникнення кризової ситуації, яка вилилась у події Помаранчевої революції, було загальне зростання соціального напруження, яке виражалось у погіршенні економічного стану держави, що відобразилось на житті громадян (низький рівень заробітної плати, недостатній обсяг соціальних виплат, невеликий розмір стипендій). Черговою причиною зростання народного невдоволення також була нестабільність політичної системи та «законсервований» стан незадовільності політикою корумпованих бюрократичних владних структур зі сторони громадян. Але для перетворення кризової ситуації у справжню кризу завжди потрібен привід, тобто та умова або подія, після якої уникнення кризи вже неможливе. Приводом для Помаранчевої революції стала сфальсифікована перемога Віктора Януковича на президентських виборах, яка спровокувала масовий мирний протестний рух, який за своїм характером нагадував переважно міський рух, муніципальні повстання у європейських містах в Новий час: у цілому достатньо обмежений буржуазно-демократичний рух за громадянські права здетонував з архетипами масової свідомості, де основним лозунгом Майдану стало гасло боротьби за правду та справедливість; суперечності між рівнем розвитку суспільства та політичної системи стали основною причиною кризи; вагому роль у помаранчевих подіях зіграв фактор національно-визвольного руху [30, с.10]. Наслідком подій Помаранчевої революції став захист суспільством демократичного розвитку держави з подальшими вимогами до влади щодо проведення необхідних реформ. Реалії та причини таких політичних криз в Україні криються в відсутності чітких конституційних та судових механізмів, недосконалості законодавства, відсутності чіткої юридичної бази, надмірній централізації та концентрації влади, низькому рівні політичної культури та свідомості [27, с. 22]. Український вчений Я. Грицак у своїх дослідженнях висуває таке припущення: «Помаранчева революція є одною з кольорових революцій у країнах, котрі не мали свого ані 1968-го, ані 1989 р., а тому вона є якби запізнілою спробою і їх

певним продовженням.” [7, с. 12]. Можна погодитись з такою гіпотезою адже Помаранчева революція зіграла визначальну роль у процесах краху залишків радянського режиму в Україні та обмеження російського впливу на державу. Адже саме В. Янукович сповідував проросійські цілі, які суперечать українській державності. Помаранчева революція стала точкою відліку українського розвитку європейського спрямування. Майдан безпосередньо закріпив та показав принципово нову - бажану модель взаємовідносин в середині суспільства [29, с. 42]. Постреволюційне українське суспільство набуло відмінно інших рис, перш за все, можемо говорити про різкі зміни у масовій свідомості, а саме про цінності громадян, які набули нового змісту, витіснивши з передових позицій матеріальні інтереси. Події листопада 2004 року фактично посприяли розвитку громадянського суспільства, виступивши так званим каталізатором.

Криза довіри до політичної влади, проявом якої стала Помаранчева революція, завершилася створенням механізму циркуляції або навіть відтворення політичної еліти за допомогою соціальної мобілізації, що відобразилося у закріпленні нових партій на політичній арені (“Всеукраїнське об’єднання Батьківщина”, ”Наша Україна”). Цикли підйому та занепаду, встановлення та падіння еліти повноцінно були розглянуті у працях В. Парето як необхідна умова функціонування державних механізмів та загалом суспільства. Наслідком революції і в цьому випадку стало оновлення складу правлячої еліти, поповнення необхідних для управління сил та встановлення таким чином стабільності у вигляді суспільної рівноваги.

Революція Гідності є подібною до Помаранчевої революції, оскільки вона також була зумовлена тим, що в певному сенсі владна еліта не була готова змінити вектор політичного розвитку держави, враховуючи вимоги громадян. Приводом для першопочаткових демонстрацій мітингарів в цьому кейсі було неспівпадіння інтересів політичного керівництва та переважної більшості громадян. Наслідком знову ж таки стала кардинальна зміна правлячих еліт. Єдності у погляді вітчизняних дослідників на дану кризу немає, ряд вчених

визначає цю кризу як новий етап демократизації, інша частина стверджує, що криза стала продуктом дії опозиції, що прагнула завоювати владу. Такі неоднозначні підходи можна пояснити законсервованою в українському політичному процесі тенденцією домінування кланово-олігархічних зв'язків, де просуваються бізнес-інтереси невеликої групи можновладців, далекі від державницьких. Якщо у випадку Помаранчевої революції, протести обмежились мирними демонстраціями і шляхом діалогу був досягнутий компроміс. Події Революції Гідності стали вираженням ультиматумів з обох боків, демонстрацією браку інституційних механізмів виявлення невдоволення громадян і його подолання, а також залежності судової влади від інституту Президента. Відповідно протистояння вилилося у кровопролитну боротьбу.

У цьому структурному розділі кваліфікаційної роботи було детально описано регіональні кризи, що виникали в політичному процесі України в період з 1991 року. Було встановлено ряд основних факторів регіонального аспекту політичних криз, серед яких: 1) метою регіональних криз може бути мобілізація суспільства і підготовка громадян до проведення більш масштабного загальнонаціонального протистояння; 2) кризи, які виникали в політичному процесі України на регіональному рівні мали два варіанта розвитку локалізувались на своєму рівні, ставали підґрунтям для загальнонаціональних криз; 3) регіональні кризи можуть виникати як між представниками різних гілок регіональної влади, так і між представниками регіональної еліти та керівної верхівки країни. У даному розділі було встановлено та охарактеризовано чинник російської пропаганди і маніпулювання, який полягав у навмисному конструюванні та навіюванні українцям, що проживають у південних та східних регіонах, образу «новоросів». Деталізація цього чиннику є необхідною адже вона мала визначальний вплив на штучний розкол, який підігрівав кризові ситуації на локальному рівні. З огляду на актуальність дослідження поточної ситуації, було розглянуто напругу у відносинах місцевої та центральної влади, яка наразі черговий раз в історії незалежної України досягла своєї межі. Також

було наведено взаємозв'язок загальнонаціонального та регіонального аспекту криз, використовуючи приклади Помаранчевої революції та Революції Гідності. Взаємозалежність загальнонаціонального та регіонального аспекту політичних криз було продемонстровано на основі кризи проникнення, яка в українській політичній системі історично спершу вражала саме місцеву ланку. Окрему увагу було приділено основним політичним кризам, що виникали в політичному процесі України з часів здобуття нею незалежності, з огляду на класифікацію політичних криз за критерієм тривалості та інтенсивності. Відповідно до поділу політичних криз на короткострокові (до яких віднесено політичні скандали, партійні розколи), середньострокові (до яких належать парламентські, урядові кризи), та довгострокові (які включають масштабні соціально-політичні перетворення), було визначено основні причини, особливості появи загальнонаціональних політичних криз та їх перебігу. Дослідження надало можливість виявити історичні закономірності, що визначають український політичний процес, а також розглянути феномен політичних криз з двох боків: по-перше, як явище, що може виникати спонтанно і хаотично, по-друге, як явище, яке може бути спровоковано штучно з метою досягнення поставлених цілей. Основний фокус дослідження був спрямований на характеристику саме таких криз, які серйозно вплинули на розвиток політичної системи, тому у роботі скрупульозно описані передумови та наслідки Помаранчевої революції 2004 року та Революції Гідності 2013-2014 років, як таких явищ, які докорінно змінили політичну систему України. У роботі представлені спільні риси цих історичних подій з точки зору сприйняття їх як довгострокових, суспільно-політичних криз-революцій. Аналіз загальнонаціонального та регіонального аспекту криз, що виникали в політичному процесі України в період незалежності відобразив явище політичної кризи, як революційне та еволюційне водночас. Криза була зображена як рушій необхідних змін, які досягаються шляхом докорінної, кардинальної перебудови і трансформації існуючого ладу. Еволюція завжди передбачає поступове зростання, яке реалізується крок за кроком, революція

це про швидкі, радикальні, карколомні зміни. Не зважаючи на протиставлення даних понять, феномен політичних криз в Україні поєднав в собі і еволюційний, і революційний аспект. Проведений аналіз надав змогу виявити системні та структурні недоліки політичної системи держави, а також окремих її інститутів. Ці прогалини є збудниками кризогенності, тому подана характеристика є надзвичайно важливою для подальшого виявлення основних тенденцій виникнення криз і розробки пропозицій щодо можливостей використання тих чи інших механізмів з метою запобігання або подолання політичних криз.

Розділ 3. Загальні тенденції дестабілізації політичної системи та основні антикризові механізми, характерні для політичного процесу сучасної України

Після здобуття незалежності, українську державу регулярно сколихували потрясіння, які внесли докорінні зміни до існуючої політичної системи. Ці потрясіння фактично ставали рушієм необхідних політичних змін та оновлення правлячої верхівки. В цьому підрозділі особливу увагу спрямовано на розгляд тенденцій виникнення довгострокових політичних криз як наслідку дестабілізації адже саме вони як складова політичного процесу, стали найбільш значимими для Української держави та українського суспільства. Г. Кравець порівнює революції, що відбулися в Югославії, Грузії, Україні та Киргизстані на початку ХХІ століття і відносить їх до категорії посткомуністичних. Вона зазначає, що революції, які і є формою політичних криз, це один з варіантів демократизації посттоталітарних держав і співвідносить їх з поняттями «політична динаміка», «політична зміна». Революції, які відбуваються в одній країні, можуть ставати початком «хвилі демократизації». Як стверджував С. Гантінгтон, хвиля демократизації це період, під час якого в ряді країн здійснюються демократичні перетворення і відбувається перехід до абсолютної демократії. Тобто процесу демократизації притаманний так званий «ефект доміно» - якщо одна держава стає на шлях певних трансформацій, за нею неминуче послідує інші. Ймовірність поширення на інші країни залежить від наявності необхідних передумов: ступеня незадоволення народних мас чинною владою, розпаду правлячої еліти та консолідації опозиційних сил, у разі якщо одного з цих чинників немає, то протестні дії влада може придушити силою, або ж опозиція здобуде перемогу збройним шляхом [16, с. 81]. Дослідники визначають, що Помаранчева революція відбулася за прикладом Революції троянд у Грузії, і водночас сама стала прикладом для багатьох держав колишнього Радянського Союзу. Революція, що відбулася у 2005 році у Киргизстані, отримала назву «тюльпанова» і відбулася як реакція народу на фальсифікацію виборів. Ці

революції мають багато спільних рис, що підтверджує тезу про «ефект доміно» у виникненні довгострокових політичних криз. Іноземні дослідники відносять Помаранчеву революцію та Революцію Гідності до «кольорових революцій». Ідеологом таких революцій як способу зміни влади вважають американського політолога Дж. Шарпа, який всесвітньо відомий завдяки ряду своїх праць («Від диктатури до демократії: концептуальні засади свободи», «Політика ненасильницької дії», «198 методів ненасильницьких дій» та інші), що присвячені шляхам ненасильницької боротьби проти авторитарних режимів. Зокрема, у своєму науковому доробку він зазначив, що рушійною силою перетворень є інтелігенція та студентство, а «політичною зброєю» - невдоволення та силу народу. Отже, досліджуючи події в Україні та інших країнах світу, спостерігається ряд тенденцій у дестабілізації політичної системи. Перш за все, мова про наявність або спробу встановити м'який авторитарний режим, тобто поступове насадження антидемократичних принципів та покрокове тотальне захоплення влади. Однією з завдань м'якого авторитаризму є послідовне знищення опозиційних сил і як результат – остаточна узурпація влади. По-друге, спільним фактором дестабілізації політичної системи у вищеперерахованих державах є розкол всередині правлячої еліти і об'єднання представників опозиції. Невдоволення підігрівали низький рівень життя, корумпованість, бюрократичність процедур, гучні політичні скандали, які серйозно вдарили по репутації влади. Український історик Р. Дудка описав революції як частину глибокої кризи в політичному процесі України. Тобто згідно його тверджень, Помаранчева революція та Революція Гідності є не лише проявами, а, безумовно, складовою затяжної політичної та економічної кризи, що виключно поглиблює її [9, с.56]. Для того, щоб описати загальні чинники дестабілізації політичної системи, варто поділити їх на групи факторів. Перш за все, це політичний фактор, що включає ідеологічні розбіжності, напруженість між владою та опозицією, природна або штучна делегітимація політичної влади, зовнішні втручання з боку інших держав, їх груп або міжнародних організацій, слабкість

демократичних процедур, відсутність дієвої системи стримувань і противаг, посилення авторитарних тенденцій, незаконні втручання у виборчий процес та фальсифікація результатів виборів. Економічний чинник представлений посиленням соціальної нерівності, великим рівнем корумпованості всіх сфер суспільного життя, поглиблення майнових проблем, економічна стагнація (зростання рівнів безробіття та інфляції, скорочення обсягів виробництва та відповідно робочих місць, невивплата заробітних плат представникам державного сектору економіки, зростання зовнішнього боргу держави). Окрему ланку чинників, що посилюють політичну нестабільність, становлять етнічні фактори. Надмірні прагнення окремих суспільних груп до націоналізму або сепаратизму можуть посилювати розкол в середині країни. Особливо цей аспект актуалізується з точки зору розгляду криз в регіональному аспекті. Мультиконфесійний та мультинаціональний склад населення за відсутності правильної стратегії здійснення державної регіональної політики може стати фактором дезінтеграції, конфліктності та відповідно загальної дестабілізації. Зважаючи на невинний та стрімкий процес глобалізації, внутрішні перетворення у державі не залишаються поза впливом «глобального світу». Зокрема, світові кризи, що спричинені техногенними, економічними, екологічними передумовами, залишають свій відбиток і на стані внутрішніх справ кожної країни.

Як висновок до питання глибинних криз, що стали етапом політичного процесу України та були відтворені у формі революцій, криз 2004 та 2013-2014 років, можна стверджувати, що вони, безумовно, змінили політичний лад держави, але питання про зміну суспільства, тобто соціального порядку все ще залишається відкритим. Після обох Майданів спостерігався інтенсивний розвиток, але деякі неподолані законсервовані системою проблеми через певний час розпочинали істотно гальмувати цей прорив. Незважаючи на певні здобутки і певний аспект даних перетворень, Україна має віднайти інші – конструктивні шляхи оновлення політичної системи, циркуляції політичної еліти та здійснення державного розвитку. Інструменти антикризового

регулювання - це засоби, які застосовуються владою задля ефективного врегулювання кризи з метою мінімізації її негативних наслідків, або задля унеможливлення їх виникнення, тобто фактично дані інструменти використовуються задля забезпечення політичної стабільності. Інструменти антикризового регулювання, які застосовуються для подолання різних політичних криз, є неідентичними. Тому доцільно їх розглядати з точки зору поділу самих криз, якій був розглянутий у дослідженні раніше (класифікація криз на короткострокові, середньострокові та довгострокові).

Короткострокові кризи, як було визначено раніше, здебільшого являють собою політичні скандали або розколи всередині політичних структур. Задля ліквідації наслідків криз такого типу політичні лідери активно використовують механізми комунікації. Формування комунікативної стратегії базується на факторі передбачуваності або непередбачуваності подій. Саме з урахуванням даного критерію визначається майбутня комунікаційна модель. Фахівці зазначають, що обов'язковою ознакою в антикризових комунікаційних технологіях має бути наступальний та креативний характер. Політичний лідер має одразу взяти ситуацію у власні руки і оперативно реагувати задля подолання потенційних негативних наслідків. Враховуючи зростання впливу Інтернету як засобу комунікації, саме соціальні мережі, телеграм-канали, інтернет-видання наразі є реальним засобом зв'язку між владою і громадянами, через який політичні лідери можуть здійснювати превентивні заходи щодо розгортання кризи. Прикладом використання такого механізму на практиці є комунікація чинного Президента Володимира Зеленського. Президент активно використовує свої соціальні мережі (твіттер, інстаграм, телеграм, фейсбук) задля вираження власної позиції і спростування деяких маніпулятивних вкидів зі сторони опозиції або ворога. Такі відповіді іноді вирізняються своїм саркастичним характером, а також швидкістю реагування, що, безумовно, збільшує рейтинг політика. Для вирішення криз шляхом політичних комунікацій варто також залучати до цього процесу представників громадськості. Саме неоднобічність комунікації також впливає на розвиток

кризового явища адже дає населенню можливість “бути почутими” і гальмує ріст суспільного обурення. Станом на зараз відслідковуємо тенденцію активного долучення політиків, зокрема депутатів Верховної Ради України чинного скликання, до певних дискусій в Інтернет-просторі, зокрема, політичні діячі залишають коментарі до дописів, демонструють реакцію на певні інформаційні повідомлення тощо. Комунікацію кризових процесів можна розглядати як окрему дисципліну в рамках антикризового менеджменту. Політичні PR-фахівці пропонують власні методи «вийти сухими» після політичного скандалу, що і є короткостроковою політичною кризою. О. Іванческул пропонує декілька таких методів: 1) нейтралізація джерела негативу, 2) ігнорування, 3) відбілювання репутації в інтернеті, 4) підвищення ставок, 5) контратака, 6) спростування [41]. Ще одним ефективним механізмом подолання короткострокових політичних криз є використання лідерського потенціалу, що надає можливість не тільки збільшувати дієвість антикризових процесів, а й підвищувати рівень легітимності владних структур [32, с. 64]. Прикладом такого механізму може бути залучення діячів культури як лідерів думок до політичного життя країни, їх участь у мітингах на підтримку кандидатів або відстоювання певного зовнішньополітичного курсу. Такі публічні діячі, як співачка Руслана Лижичко, український рок-музикант Олександр Ксенофонов, учасники відомого українського гурту Олег Михайлюта та Олександр Сидоренко були активно долучені до проєвропейських протестів, які були проявом кризового явища, і до прихованої агітації за певні політичні сили.

Переходячи до середньострокових політичних криз, то в політичному процесі України механізмом, який часто застосовується при врегулюванні середньострокових політичних криз, наприклад парламентських та урядових криз, що часто зумовлені загостренням протиріч між владою та опозицією, або всередині коаліції, або між президентом та парламентом, можна назвати призначення позачергових виборів. Цей інструмент, зокрема був застосований в 2007 році, коли було порушене збалансоване співвідношення влади та

опозиції. В політичній системі влада та опозиція мають утворювати єдність двох антагоністичних сил. Тобто не бути ворогами, а бути учасниками діалогу, в якому кожен виражає свої ідеї і бачення шляхів стратегічного розвитку країни. Розпад парламентської коаліції в 2006 році став симптомом конституційно-політичної кризи 2007 року. Значний вплив на наростання кризової ситуації мали також конституційні колізії, що виникли після внесення змін до Конституції. Вітчизняний дослідник галузі конституційного права Владислав Федоренко стверджує, що революційні зміни системи національного конституційного права не отримали належного теоретико-методологічного обґрунтування, новітні інститути конституційного права, що утвердились після їх закріплення в оновленій Конституції, почали розвиватися безсистемно, іноді всупереч один одному, що яскраво ілюструють численні колізії нормативних актів, що не лише розбалансували систему чинного законодавства України, а й викривили сутність і зміст багатьох ідей і ідеалів творців конституційної реформи [3, с. 30-31]. На той момент рівновага між політичними силами і як наслідок між законодавчою та виконавчою гілками влади зникла, саме тому було вирішено подолати протиріччя цивілізованим легальним методом – проведенням виборів. Сам факт проведення позачергових парламентських виборів як інструмент подолання політичної кризи демонструє те, що український транзитивний політичний режим з урахуванням всіх об'єктивних та суб'єктивних чинників продовжує рухатися до встановлення цілковито демократичних процедур. 2007 рік це яскравий приклад застосування досвіду європейських прогресивних країн щодо боротьби з політичними загостреннями законним методом – методом переобрання вищого законодавчого органу держави. Українські дослідники наголошують на необхідності вжиття ряду заходів задля подолання парламентських криз. Перш за все, необхідно удосконалити інститути коаліції та опозиції двома можливими способами: 1) інституційно-законодавчим, який характеризується формальним визначенням основних прав та обов'язків парламентських коаліції та опозиції, 2) нетрадиційним, який передбачає

існування позанормованих механізмів політичної співпраці, “спільних правил гри”, які підтримуються двома сторонами політичних відносин; цілком логічно визначити такі кроки подальшої модернізації інститутів коаліції та опозиції з метою підсилення їх конструктивної взаємодії: унормування на законодавчому рівні статусів інститутів політичної системи, створення легітимізованих каналів доступу опозиції до ухвалення владно-політичних рішень як способу розв’язання конфліктних питань, що становлять предмет суперечки і призводять до росту політичної нестабільності; розробка спеціальних програм публічної політики [54].

Приклад довгострокових політичних криз, які мали позитивні наслідки, також демонструють відсутність дієвих механізмів антикризового регулювання в Україні, бо як було раніше зазначено в дослідженні, згідно з елітологічним підходом до вивчення криз, саме дії або бездіяльність панівної верхівки щодо реалізації потреб незадоволених громадян провокують створення кризи. Тобто ще на моменті загострення кризової ситуації, держава не здійснила жодних дій для її подолання, тому через деконструктивність регулюючих підходів криза суспільної довіри не була подолана і прийняла форму революції. Натомість, аналізуючи події Помаранчевої революції та Революції Гідності, можна говорити про застосування окремими політиками індивідуальних маркетингових та піар-технологій задля захисту власної репутації. Такі методи зазвичай використовуються організаціями для “відбілення” власної репутації. Тобто антикризовий менеджмент здійснювався не задля подолання кризи в цілому, а задля втілення інтересів певних політичних лідерів. Варто також відмітити, що такі революційні потрясіння політики нерідко використовують як інструмент завоювання прихильності потенційного електорату і як засіб маніпулювання суспільною свідомістю задля головної мети – здобуття влади. Одним з основних чинників, що сприяли конструктивному шляху вирішення кризи, став соціальний капітал, тобто демократичне об’єднання та консолідація активістів, громадських організацій та політичних сил, які стали на захист інтересів суспільства. Саме

громадянське суспільство, яке на той час перебувало на стадії власного зародження, відіграло значну роль у даному процесі. Тобто можемо говорити не про інституційні державні механізми подолання криз, а про соціальний фактор як визначальний. Це твердження підтверджують факти про заснування численних молодіжних організацій, основну масу яких складало студентство, яке активно долучалося до відстоювання громадянської позиції. Прикладами таких організацій є рухи “Пора!”, ”Чиста Україна”, які брали участь у протестах, пропагуючи та агітуючи за ненасильницьку форму громадянського спротиву. Ці організації характеризувалися як об’єднання самозахисту громадян, згодом вони стали осередком зародження нових політичних партій, а їх лідери почали займати чільні посади в органах державної влади. Криза була подолана завдяки рішенням Верховного Суду, яке не підлягало оскарженню і стабілізувало ситуацію. Суд визнав за необхідне відновити права суб’єкта виборчого процесу шляхом проведення повторного голосування за правилами, визначеними законом про вибори Президента України [40]. Переможцем повторного голосування став Віктор Ющенко – лідер Помаранчевої революції. Безапеляційне рішення Верховного Суду виступило у ролі стабілізуючого чиннику і сприяло згасанню емоцій серед громадськості. Згодом Верховна Рада України ухвалила без обговорення одночасно три закони про політичне реформування, а також відставку Центральної виборчої комісії. Тобто можна провести паралель між запитами народу і відповіддю владних структур. Для врегулювання кризи були також застосовані політичні та законодавчі важелі впливу, які мають Верховний Суд як найвищий суд у системі судоустрою держави та Верховна Рада України як єдиний законодавчий орган. Рішення ВСУ та ВРУ були прийняті під тиском суспільства. Свою роль також відіграв механізм «круглого столу» при посередництві європейських та російських політиків. Даний механізм не дав результату під час наступного революційного потрясіння 2013-2014 років, як заявляв экс-президент Польщі Александр Кваснєвський, механізм “круглого столу” може спрацювати лише один раз, як це було під час Помаранчевої

революції. Він діє як тимчасове знеболювальне і вимагає тривалого здійснення поступових глибинних політичних реформ, чого не відбулося. Саме тому механізм мирних переговорів у вигляді “круглого столу” провалився, незважаючи на участь у ньому міжнародних посередників у вигляді своєрідних арбітрів, міністрів закордонних справ Франції, Німеччини та Польщі, а також Федерального міністра закордонних справ Європейського Союзу. Тривала відсутність дієвих демократичних процедур стала основною причиною того, що мітингувальники відкинули “Угоду про врегулювання кризи в Україні”, яка стала результатом переговорів між владою та опозицією, і висунули нові, більш радикальні, вимоги. Ця політична криза призвела до повного хаосу в політичній системі і “відкату назад” адже дисбаланс, спричинений кривавими протестами, був посіяний не тільки в політичній, але й економічній сфері. Таким чином, аналіз механізмів, що застосовуються для подолання основних типів політичних криз відображає їх неефективність і необхідність певних змін.

На даному етапі Україна постійно зазнає політичних потрясінь, основними джерелами виникнення конфліктів як першопочатку кризи в Україні є суперечності, пов’язані з низьким економічним становищем громадян, політичною боротьбою суб’єктів політичного процесу за владу, зовнішні виклики, а саме російська агресія, яка виражається не тільки у військовому, але в економічному, політичному, інформаційному плані. Тому варто координувати та цілеспрямовано створювати механізми подолання криз та методи виходу на докризовий етап. З-поміж таких механізмів можна виділити дві групи – стратегічні й тактичні процедури. Перші являють собою процедури прийому превентивного антикризового управління. Оперативні процедури натомість характерні для реактивного кризового менеджменту, який націлений на збереження або відновлення нормального функціонування суб’єктів недопущення повторення кризи у майбутньому. На основі дослідження можна стверджувати, що в Україні існують і застосовуються неінституційні механізми регулювання короткострокових політичних криз, що

виражені основним чином у здійсненні політичних комунікацій. Аналіз показав, що на відміну від короткострокових, довготривалих політичних кризи, які відобразилися у подіях Помаранчевої революції та Революції Гідності не мають визначених закріплених випереджальних і тактичних механізмів, що демонструє брак єдиної стратегії, загальноприйнятих механізмів мінімізації конфліктних загроз та волі політичних лідерів для створення такої стратегії. Попри спроби політичних та системних реформ, законодавчі норми все ще містять суперечності, положення про засади функціонування Конституційного Суду, як своєрідного арбітра всередині політичної системи, потребує вдосконалення, відсутня визначена форма та модель провадження конструктивного політичного співробітництва між владою і опозицією і взагалі інститут опозиції як такий є недосконалим.

Зважаючи на те, що попередній аналіз механізмів подолання політичних криз в Україні викрив основні проблеми, які провокують їх утворення та ескалацію, варто запропонувати нові підходи до їх вирішення, беручи до уваги іноземний досвід. Під антикризовою політикою держави слід розуміти “напрямок дій органів державної влади з розробки і реалізації комплексу заходів, спрямованих на передбачення та попередження криз, а у разі їх настання – мінімізацію негативних ефектів, поступовий перехід до сталого розвитку” [24, с.22]. Якщо описувати загальні тенденції до подолання криз, які декларує кризіологія як наука, то це, перш за все, діяльність спеціальних компетентних фахівців – менеджерів з антикризового регулювання, яка полягає в запровадженні випереджального та ризикового видів антикризової політики. Важливими факторами антикризової діяльності також є вироблення стратегії і тактики протягом перших годин після настання кризи, переведення політичної кризи в правову площину задля початку мирних переговорів із супротивником. В попередньому розділі дослідження було продемонстровано основні проблеми, які впливають на посилення конфліктних загроз в політичному процесі України на даному етапі. Тому доцільно було б розглянути практики європейських країн щодо подолання кризових явищ та досягнення політичної

стабільності з оцінкою можливості реалізації подібних механізмів в Україні. Ефективною стратегією для викорінення політичних криз сучасна наука кризологія визначає стратегію прогнозування та попередження. Тобто йде мова про запобігання утворення криз, для чого варто застосовувати антисипативні – профілактичні заходи, які б дозволили учасникам конфліктів обопільно задовольняти власні інтереси. Говорячи про консультації, на яких будуть визначені “спільні правила гри”, як про дієвий механізм, варто, перш за все, звернути увагу на формат “круглого столу”, який в свій час активно використовувався при подоланні політичних криз в багатьох країнах світу. В рамках такої моделі переговорів проводяться спільні обговорення за участі усіх сторін конфлікту, а також, за необхідності, третьої сторони, яка виступає в ролі медіатора. Попри те, що цей формат активно застосовувався під час революційних подій в Україні, він не завжди приносив позитивні результати. Причина криється в запізній реакції влади. Сідати за стіл переговорів потрібно на етапі виникнення передкризової ситуації, коли загострення не досягло свого піку. У світовій практиці є багато випадків, коли такий формат участі сприяв врегулюванню спорів щодо предмету конфлікту, що був чинником загрози кризи. Розглянемо політичну кризу в Іспанії 1977 року між урядом та парламентськими партіями Іспанії, яка внаслідок проведення переговорів завершилася спільною згодою на вжиття необхідних заходів, що стосувалися здебільшого економічної сфери. Завдяки угоді, що отримала назву “Пакт Монклоа” і була підписана як логічний результат перемовин, Іспанія остаточно затвердила своє бажання провадити демократичні трансформації. Важливим фактором проведення результативних переговорів є підготовча стадія, на якій політики або політичні сили мають напрацювати власну аргументацію, дії та пропозиції [5, с. 28]. Умовно сам процес переговорів можна поділити на декілька етапів: початок переговорів, де лунають перші пропозиції і сторони окреслюють власні позиції щодо визначеного питання, дискусійний етап, під час якого в ході дебатів виокремлюються конкретні пропозиції і останній – заключний етап, на якому озвучені пропозиції

формується в готові компромісні рішення. Застосування проведення переговорів як інструменту подолання політичної кризи можливе, безпосередньо, і на етапі протікання кризи. Запорукою успішності “круглого столу” в будь-якому випадку є розуміння обох сторін необхідності врегулювання ситуації мирним чином та бажання не допустити радикалізації проявів кризового явища.

Важливим фактором подолання політичних криз і уникнення їх появи в майбутньому є розуміння того, що опозиція є невіддільною від влади; як елемент політичної системи, вона складним чином взаємодіє з інститутами та її представниками [2, с. 132]. Як було зазначено раніше, в Україні відсутні інститути опозиції та коаліції як такі. Засадою парламентської діяльності повинен бути принцип рівноправ'я та допущення до влади інших, саме тому політична взаємодія коаліції та опозиції є відображенням демократизації політичного процесу. Важливим при цьому залишається статус опозиції. У Великобританії та Ірландії, наприклад, притримуються Вестмінстерської системи організації взаємодії між парламентськими коаліцією та опозицією. В даних країнах опозиція має вагомий роль, її існування є константою, що підкріплюється політичними традиціями та нормативною базою. Вестмінстерська система є досконалою у визначенні ролі опозиції адже саме за такого порядку забезпечується механізм стримувань і противаг. До функцій опозиції належить здійснення контролю, висловлення критики та пропозиція альтернативних рішень. Станом на зараз у цій групі країн опозиціонери мають змогу брати участь у розробленні державних рішень та отримують для цього спеціальні кошти. Вітчизняна дослідниця І. Рижук виділяє три можливих рівні нормативно-правового регулювання статусу парламентських коаліції та опозиції відповідно до зарубіжного досвіду: конституційний (загальні положення щодо їх діяльності містяться в нормах Основного закону держави); законодавчий (в країні є спеціальний закон, яким врегульовано їх статус); регламентний (норми щодо опозиції містяться в парламентських регламентах) [49, с. 207]. Неформальна модель представлення опозиції існує у ряді

скандинавських країн. У Данії, Норвегії та Швеції опозиція керується положеннями, які закріплені не правом, а звичаями. Прогресивна політична культура, що панує в цих державах, закріпила у свідомості населення пропорційну роль опозиції повноваженням коаліції щодо державного управління. Компроміс досягається шляхом неінституційних інструментів антиконфліктної співпраці.

Розглянувши статус опозиції в державах світу, звернемо увагу на формат політичного діалогу влади та опозиції закордоном. Гарним прикладом використання модернізаційного потенціалу влади та опозиції є Польща. Політична криза 90-х років у Польщі була зумовлена крахом радянського ладу та низьким рівнем підтримки комуністичних структур народом. Наслідком стала неможливість сформувати уряд, яка внесла дисбаланс у політичну систему. В умовах переходу країни до демократії як форми держави дуже важливим є саме досягнення рівноваги між пануючою більшістю і опонентською меншістю. Безумовно, політична конкуренція може бути корисною для розвитку політичної системи, але в Україні ця боротьба несла виключно деструктивний характер. Саме тому варто зацентувати увагу на чинниках, які польські політологи визначили як необхідні для пошуку компромісу між політичними силами: консенсус щодо визначення головних характеристик політичної системи, погодження сфери, яка є площиною спільної діяльності парламенту і уряду, розробка правил справедливої конкуренції і кооперації між політиками, визнання один одного з позиції партнерів. Беручи до уваги досвід Польщі, модель відносин між владою та опозицією має бути визначена формально-юридичним шляхом, тобто повинні бути створені юридичні засади для функціонування опозиційних сил. Такі механізми вже активно використовуються в західноєвропейських демократіях. Прогресивна політична культура показує, що представники влади і опозиції не протиборці, а, перш за все, складові політичної системи. Тому кожен елемент повинен здійснювати якісь функції, відповідно до його визначеної ролі. Дисбаланс призводить до утворення політичних криз. В Польщі положення

опозиції в парламенті було зміцнено за рахунок реалізації ініціативи вільного мандату. Основа відмінність вільного мандату від імперативного виражена в його головній ідейній засаді: “Влада, котру депутат правомірний здійснювати, є владою не його виборців, а владою нації, тобто держави. [28, с. 146]” На думку вчених, факультативний або вільний мандат дає парламентарю значно більше можливостей для роботи і вираження ідей. Сучасні дослідники стверджують, що наразі в Україні існує змішаний мандат, що зумовлений колізіями в законодавчих нормах. З огляду на дискусії про запровадження принципу імперативного мандата в українському суспільстві, потрібно наголосити на тому, що світова демократична спільнота все ж таки визначає його як такий, який руйнує політичний плюралізм в представницьких органах.

Механізмом подолання парламентських криз є не тільки модернізація інститутів коаліції та опозиції, але й конституційна реформа, що включала б у себе реформування парламенту. Конституційну реформу можна розглядати як необхідний засіб уникнення політичної нестабільності шляхом модернізації діючого законодавства. Парламентський аспект конституційної реформи визначається потребою у посиленні ролі парламенту у політичній системі. Беручи до уваги, європейські правові традиції, що сформували політичні засади верховенства права і стали науковою парадигмою конституційних змін в більшості країн Центральної й Східної Європи, варто відмітити, що першим кроком політичних реформ в цих державах стало утвердження парламентаризму як фундаментального принципу організації публічної влади та створення політичного середовища для конкурентної діяльності політичних партій та демократичних рухів, тобто нові конституційні акти цих країн регламентували певні особливості, обсяг й межі функціонування та розвитку політичних інститутів [14, с. 81]. Елементом конституційної реформи має стати посилення ролі прем'єр-міністра в політичній системі і, цілком логічно, закріплення інституту інтерпеляції. Інститут інтерпеляції являє собою традиційну для європейських держав форму парламентського контролю за діяльністю уряду (запит до міністра або прем'єр-міністра щодо питань

реалізації державної політики, відповідь на який обов'язково обговорюється в парламенті), ця форма безпосередньо пов'язана з передбаченою в Конституції України колективною політичною відповідальністю уряду перед парламентом [44, с.6]. Задля підвищення результативності діяльності законодавчого органу держави, варто також переглянути процедуру подання законопроектів від народних депутатів України одноосібно, а не колективним методом, що часто блокує роботу парламентарів та перешкоджає конструктивному розгляду інших критично важливих законопроектів, а також потрібно посилити відповідальність депутата перед законом та виборцями [53, с. 279]. Потенційним елементом конституційної реформи також може стати запровадження бікамерального парламенту. Двопалатний парламент це відома практика у державах світу, яка дає змогу забезпечити більш широке територіальне представництво у законодавчому органі. Вірогідно, що бікамералізм сприяв би на зменшення регіональних криз, що проявляються у загостренні відносин між центральною та місцевою владою. Впровадження двопалатного парламенту є дискусійним питанням, опоненти такого рішення апелюють до можливості збільшення сепаратизму та неминучості політичного колапсу. Не дивлячись на це, конституційна реформа пропонує комплексні, функціональні, якісні зміни. Такі трансформації є вкрай необхідними для забезпечення політичної стабільності.

Оскільки причиною політичних криз в Україні нерідко ставав виборчий процес, потрібно охарактеризувати також потенційні зміни до виборчого законодавства. Зокрема, серед ключових завдань, які мають можуть бути втілені в довгостроковій перспективі: забезпечення пропорційного, збалансованого представництва, створення стимулів для кооперації в рамках дихотомії влада-опозиція, заохочення парламентської опозиції із збереженням вільної конкуренції на рівних засадах, підтримка сталого виборчого процесу. Як зазначається в аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень, однією з ключових сторін модернізації політичної системи виступає зміна саме електоральної моделі, адже той результат, який вона

продукує, впливає на рівень фрагментації партійного поля, створення більшості в парламенті, стабільність уряду і політичної системи в цілому [46]. Зміна електоральної системи, яка може виступити інструментом захисту від політичних криз і потрясінь, може стати одним з кроків на шляху до загального та всеосяжного реформування політичної системи України. Розглядаючи досвід Франції в епоху еволюції політичної системи цієї держави, можна стверджувати, що на заваді загострення протиріч і виникнення загальносистемних політичних кризових явищ стояв, перш за все, добре організований чиновницький апарат. Для нього характерні такі ознаки, як консервативність поглядів та лояльність до влади, яка зумовлена сприятливістю умов для його функціонування. На відміну від міністерств часів Четвертої республіки, де основу складали друзі і знайомі міністра, у 1970-х роках представники професійної технократії становили 90 % складу органів виконавчої влади [35, с. 4]. Тобто професійність та науково-технічні знання мають бути головним критерієм для призначення кандидатів на посади кабінету, це забезпечить відносно довгу тривалість перебування політика на відповідній посаді та невмотивованість до політичної боротьби. На прикладі Франції можна зробити висновок, що стабільність виконавчої гілки влади, бюрократичного апарату, наявність вдосконалених норм Основного та інших законів, застосування неінституціональних підходів стоять на заваді появи загальнонаціональних політичних криз.

Досвід Сполучених Штатів Америки у сфері досягнення політичної стабільності демонструє значущу роль громадянського суспільства. Сучасна політична наука розрізняє конвенціональні (традиційні) та неконвенціональні (нетрадиційні) форми громадсько-політичної активності, які залежать від традицій політичної участі; перший тип включає повсякденні норми, що є рутинними для домінуючої у суспільстві політичної культури, другий тип є ексклюзивним або позасистемним, такі форми громадсько-політичної активності приходять на зміну прийнятним, коли останні не допомагають у досягненні поставленої мети [17, с.64]. В Україні в часи революцій

застосування неконвенціональних форм громадсько-політичної активності сягало свого піку оскільки інші інструменти політичної участі недостатньо розвинуті. Вчення видатних політологів Гебріеля Алмонда та Сіднея Верби наголошують на важливості панування в політичній системі учасницької політичної культури, яка передбачає розвинутий інститут громадянського суспільства. Йдеться мова не тільки про активність індивідів під час виборчого процесу, але й наявність у населення політичної освіти, грамотності, активне членство в громадських організаціях та зацікавленість в участі в політичному житті держави. Сполучені Штати Америки це держава, яка має одну з найбільших кількостей громадянських організацій у світі. Демократія США є співгромадянською і відповідно базується на принципі діалогу. Досвід країн демократичного світу підтверджує, що процес формування культури громадської участі – це необхідний, корисний та вкрай важливий механізм позитивного впливу громадськості на діяльність державної влади оскільки вона функціональний потенціал влади [42, с.147]. У США успішно реалізується проєкт електронної – комп'ютерної комунікації влади з народом. В Україні була запроваджена подібна ініціатива – проведення консультацій з громадськістю як гарантування участі суспільства у розробці та втіленні державної політики. Вона визначається Постановою Кабінету Міністрів від 3 листопада 2010 р. і передбачає функціонування громадських рад при центральних і місцевих органах виконавчої влади, які б забезпечували захист інтересів певних категорій громадян під час прийняття політичних та соціально-економічних рішень. Тобто законодавчий акт визначає основні особливості партнерської, систематичної, довготривалої співпраці між владними інституціями та інститутом громадянського суспільства. Незважаючи на це, даний інститут доволі слабо розвинений в Україні і існує формально тільки на папері. Розширення і поглиблення даної ініціативи було б корисним, враховуючи досвід США, подібні механізми сприяють полегшенню проведення кризового аналізу, визначення витоків та ознак потенційного кризового явища. Досвід впровадження соціального діалогу

показує, що за рахунок підтримки двосторонніх відносин між владою і виборцями можна не тільки подолати, але й попередити політичну кризу.

Під час виникнення політичної кризи влада має звертати увагу також на створення і підтримку позитивного інформаційного простору, тобто про належне функціонування каналів державної комунікації. Експерти виділяють декілька напрямів застосування інструментів ІКТ задля подолання кризової ситуації: формування плану антикризових комунікацій, включаючи визначення і тестування всіх засобів масової комунікації; використання потенціалу системи масової інформації в повному обсязі; медіа-моніторинг перебігу кризи і її наслідків для кожної категорії населення, позитивних практик пошуку політичного компромісу. Використання ІКТ панівною верхівкою задля подолання кризи може бути лімітоване позицією політичного класу та приналежністю каналів комунікації певним суб'єктам політики. Ефективність державних комунікацій визначає можливість контреліти набрати достатню політичну вагу, щоб вступити в серйозну боротьбу за політичну владу. Політичні комунікації в поєднанні з проведенням систематичних політичних та економічних реформ однозначно мають забезпечити стабільність політичної системи.

Ще одним цікавим інструментом, що активно застосовується Сполученими Штатами задля досягнення сталого розвитку держави, є “фабрики думок”, тобто аналітичні центри, які створюються як політичними силами, так і представниками бізнес-спільноти з метою вироблення кваліфікованих управлінських рішень, які вирізняються своєю об'єктивністю, актуальністю та доцільністю. Дані аналітичні центри спостерігають за функціонуванням державного апарату, тобто уряду, президента, інших державних структур із ціллю виробити та покращити державні програми, стратегічні законодавчі або управлінські політичні рішення. Модерні фабрики думки представляють свої напрацювання в конкретних законодавчих чи виконавчих рішеннях, вони акумулюють ідеї, розробляють альтернативні прогнози з підведенням логічних підсумків, виступають у ролях модераторів

публічної комунікації та лобістів суспільних інтересів [43, с.46]. За можливості розвитку подібних осередків в Україні, їх ідейну продукцію у вигляді прикладних політичних експертиз, статей можна було б застосовувати і в сфері антикризового регулювання адже політичні праці та аналізи таких центрів спрямовані на виконання певних стратегій і забезпечення стабільного розвитку та функціонування політичної системи.

У третьому розділі кваліфікаційної роботи було детально описано основні тенденції утворення політичних криз, що виникали в політичному процесі України з часів здобуття нею незалежності. Даний аналіз показав прогалини в українському законодавстві, нерозвиненість інституту громадянського суспільства, недосконалість проведених політичних реформ. Всі ці фактори лише погіршують політичну ситуацію і виступають каталізатором появи політичних криз в Україні. З огляду на цей чинник, в дослідженні також було вивчено принципи та інструменти вирішення політичних криз, що активно застосовуються в демократичних країнах світу. Успішний досвід США, Іспанії та Польщі надав змогу визначити які саме інституційні та неінституційні механізми сприяли б забезпеченню стабільності політичного розвитку України та уникненню політичних криз. На даному етапі такими механізмами є: поширення узгоджувальних процедур шляхом проведення мирних переговорів та “круглих столів” між представниками конфліктуючих сторін; структуризація та інституціоналізація відносин влада-опозиція; остаточне закріплення принципу вільного мандату як основоположного принципу демократичного розвитку; внесення змін до системи виборчого законодавства; забезпечення стійкості та стабільності функціонування виконавчої гілки влади шляхом досягнення професійності як основного критерію відбору чиновників бюрократичного апарату; розбудова інститутів громадянського суспільства і розвиток соціального діалогу між суспільством і владою; підтримка позитивного інформаційного простору шляхом ефективної реалізації державних комунікаційних стратегій; створення

аналітичних центрів, які б надали наукове підґрунтя для забезпечення стабільного функціонування всіх елементів та ланок політичної системи.

Висновки

В кваліфікаційній роботі було проаналізовано феномен політичної кризи як складника політичного процесу України. Зокрема, деталізовано було досліджено загальнонаціональний та регіональний аспект криз, що виникали в політичному процесі України саме в період незалежності. Перший розділ був присвячений теоретично-методологічним засадам дослідження політичних криз. Характеристика предмету дослідження, що була метою першого розділу, була націлена на розкриття самого поняття «політична криза» та визначення основних його ознак з точки зору функціонального підходу. Окрім цього, було виокремлено основні класифікації політичних криз відповідно до трактування кризи та її ознак атлантами філософсько-політичної думки різних історичних епох та сучасності. Таким чином, ця частина дослідження стала необхідним сформованим підґрунтям для подальшого аналізу, так званою теоретична база, яка логічно складається з теоретичних концепцій, парадигм та міркувань дослідників. Неоднозначність підходів вчених щодо трактування поняття політичної кризи яскраво виражається у розгляді кризи як конструктивного, так і регресивного явища одночасно. У роботі було надано ключове визначення політичної кризи з точки зору конфліктологічного та кризологічного підходів, які є домінуючими в тлумаченні цього явища у сучасній політичній науці. Кризологічний підхід передусім фокусується на економічних передумовах виникнення кризи, а конфліктологічний підхід являє собою більш глибокий аналіз - він представляє розгляд кризи як передумови або як наслідку конфлікту. В дослідженні були виділені головні властивості, притаманні кризам, серед яких: повна зупинка або порушення у функціонуванні на окремому рівні політичної системи або загалом цілої системи, загострення політичних протиріч і зростання нестабільності, що може виражатися в активізації протестних рухів, зниження або повна втрата контролю влади над політичними процесами. Проведений аналіз також містить основні класифікації політичних криз за різними критеріями, включаючи інтенсивність, тривалість, масштаби охоплення кризою політичної системи

тощо. Відповідно до кожного виділеного типу наводяться узагальнені причини появи кризових явищ, які зводяться до політичних, економічних та соціокультурних чинників.

Другий розділ дослідження містить деталізований аналіз короткострокових, середньострокових та довгострокових політичних криз, що відбувалися в Україні за часи незалежності. Окрему увагу приділено регіональному аспекту політичних криз, що частково представлений регіональними кризами. Дослідження містить приклади регіональних криз, що виникали в Україні, на основі яких виділено основні закономірності їх виникнення та перебігу. Оскільки зміст кваліфікаційної роботи визначений розглядом криз з двох аспектів: загальнонаціонального та регіонального, робота містить опис взаємозв'язку загальнонаціональних та регіональних політичних криз. Зокрема, розкрито проблематику криз, які залишалися виключно на рівні регіонів, а також криз, які ставали підґрунтям до загальнонаціональних потрясінь. У дослідженні виокремлено проблему штучного регіонального розколу, який створювався російською владою та зовнішнім впливом держави-агресора. Штучний розкол було прирівняно до факторів, що зумовлювали високу кризогенність на регіональному рівні. Фокус дослідження також був спрямований на опис саме таких криз, які серйозно вплинули на розвиток політичної системи, тому у роботі скрупульозно описані передумови, причини, перебіг подій та наслідки Помаранчевої революції 2004 року та Революції Гідності 2013-2014 років, як таких явищ, які докорінно змінили політичну систему України.

На основі фактів та закономірностей, що були встановлені в попередньому розділі, третій розділ був присвячений узагальненню та виокремленню ключових тенденцій дестабілізації політичної системи та передумов виникнення криз в сучасному політичному процесі України. В даній структурній частині надано визначення антикризовій політиці та заходам антикризового регулювання. З огляду поділу криз за критеріями їх тривалості та масштабів ураження, було визначено головні механізми, що

застосовувались політичною владою на різних етапах політичного процесу з превентивною та реактивною метою. Оскільки було констатовано брак антикризових механізмів і невисокі показники їх ефективності, в дослідженні також було наведено рекомендації щодо вдосконалення антикризових процедур України на основі антикризових стратегій інших держав – США, Польщі та Іспанії. Ці держави в свій час успішно подолали політичні кризи та ефективно працюють над розробкою стратегій запобігання та вирішення потенційних політичних криз. Отже, світова практика, яка була наочно продемонстрована у роботі, підтверджує те, що ефективні механізми подолання політичних криз повинні сприйматися як дієвий інструмент реалізації позитивних трансформацій та “перезавантаження” політичної системи країни. У дослідженні було актуалізовано необхідність проведення конституційної реформи, що повинна включати трансформацію парламенту як політичного інституту; наголошено на важливості закріплення інститутів коаліції та опозиції та принципів їх конструктивної взаємодії; зроблено акцент на потребі розроблення механізмів ефективної співпраці представників державної влади та органів місцевого самоврядування.

На основі проведеного дослідження, можна підсумувати, що схильність до появи конфліктних і кризових явищ все ще залишається однією з ключових характеристик політичної системи України. Відсутність чіткої нормативної бази та закріплення інститутів парламентської коаліції та опозиції в політичному та правовому полі, посилений і нерегламентований вплив регіональних політичних еліт на політичну систему в цілому, надмірна вага кланових груп у процесі вироблення державної політики, конфлікт регіональних та національних політичних еліт, брак формалізації відносин між політичними інститутами влади та опозиції в правовій участі, низький рівень політичної участі населення, що веде до посилення політичної участі у її нетрадиційних, насильницьких формах, політична нестабільність бюрократичного апарату, що виражена у дисбалансі виконавчої гілки влади – все це фактори, які сприяють виникненню кризових чинників як на

загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях. Сучасна політична еліта має звернути увагу на всі ці прогалини і негайно приступити до проведення системних політичних реформ. Інакше кризові явища будуть назавжди вкорінені в український політичний процес і набудуть характеру виключно деструктивного явища, руйнуючи політичну систему.

Список використаних джерел

1. Адамович С. Формування штучного етносу “новоросів” з метою дезінтеграції Півдня України (1990 – 2004 рр.). *Етнонаціональна політика в теорії та практиці українського націоналізму: історія і сьогодення* : Матеріали V всеукр. наук. конф. з міжнар. участю, м. Івано-Франківськ, 14 черв. 2013 р. Івано-Франківськ, 2013. С. 7–19.
2. Бусленко В. В. Взаємовідносини влади та опозиції в державах Вишеградської групи : Монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2020. 320 с.
3. Волянська Г. М., Оніщук М. В., Савчин М. В. Конституційна конфліктологія (конституційні механізми подолання політичних криз) : Посібник. Київ : Ін-т громад. сусп-ва, 2008. 188 с.
4. Гаврилюк К. Політична криза в сучасній Україні: причини виникнення та фактори розвитку. *Збірник наукових праць «Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти»*. 2019. № 3. С. 20–29.
5. Герасимович В. А. Переговори як спосіб врегулювання політичних конфліктів : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2018. 190 с.
6. Головатий М. Ф., Антонюк О. В. Політологічний словник. Київ : МАУП, 2005. 792 с.
7. Грицак Я. Що залишилося після Помаранчевої революції? : Інавгурац. лекція Почес. проф. Нац. ун-ту "Києво-Могил. акад.". Київ : вид. дім "Києво-могил. акад.", 2010. 33 с.
8. Дашкевич Я. Дискусійні питання національного будівництва Півдня України. *Державність*. 1992. № 1. С. 18–21.
9. Дудка Р. А. «Кольорові» революції: причини та наслідки. *Література та культура Полісся*. 2021. Т. 105, № 15. С. 49–58.
10. Етимологічний словник української мови у семи томах / О. Мельничук та ін. Київ : Наук. думка, 1989. Т. 3. 553 с.

11. Жадько В. А., Войтов В. В. Політологічний словник. Запоріжжя : Запоріж. держ. мед. ун-т, 2010. 112 с.
12. Зеленько Г. Кризи політичного розвитку в Україні: причини та зміст. *Політичні дослідження*. 2021. № 2. С. 36–61.
13. Кіянка І., Новик А. Підстави формування кризових явищ, як загроза легітимного існування політичної системи. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2009. № 13. С. 253–255
14. Комарницька І. Європейські конституційні реформи: досвід для України. Конституційна реформа в Україні: досвід країн Центральної і Східної Європи : Зб. матеріалів учасників Першої науково-практ. конф., м. Львів, 19 квіт. 2019 р. Львів, 2019. С. 79–83.
15. Кочубей Л. О., Гаврилюк К. К. Класифікація політичних криз та їх основні ознаки. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2018. № 3. С. 5–9.
16. Кравець Г. В. Революція як механізм зміни влади в країнах пострадянського простору. *Перспективи*. 2011. № 3. С. 77–82.
17. Криза в Україні: зони ураження. Погляд соціологів / М. О. Шульга та ін. Київ : ТОВ «Друк. «Бізнесполіграф», 2010. 104 с.
18. Кризи політичного розвитку в Україні: причини, зміст і способи нівелювання : Монографія / Г. І. Зеленько та ін. Київ : Ін-т політ. і етносоц. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 352 с.
19. Кройтор А. В. Особливості політичного транзиту в Україні. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції : Матеріали Міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 18 трав. 2018 р. Одеса, 2018. С. 227–230.
20. Левенець Ю., Шаповал Ю. Політична енциклопедія. Київ : Парлам. вид-во, 2011. 808 с.

21. Макіавеллі Н. Державець. Харків : Фоліо, 2023. 192 с.
22. Мацієвський Ю. Політична криза: теоретичний аналіз. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. 2008. № 3. С. 146–161.
23. Мацієвський Ю. Деякі аспекти вивчення феномена кризи у політичних дослідженнях. *Політичний менеджмент*. 2008. № 6. С. 16–29.
24. Мельниченко О. А. Антикризова політика держави: сутність та пріоритетні напрями. *Теорія та практика державного управління*. 2015. № 2. С. 17–24.
25. Петриченко М. Акція «Повстань, Україно» 2 пол. 2002 року: головні питання та проблеми. *Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку* : Зб. тез наук. робіт учасників міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 22 січ. 2021 р. Одеса, 2021. С. 37–40.
26. Пилат Н. Проблема конфліктності людських стосунків у ракурсі філософсько-соціологічних та психологічних інтерпретацій. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2005. № 1. С. 119–125.
27. Пилипенко О., Курас А. Політичні кризи в Україні на початку ХХІ століття: причини і шляхи вирішення. *Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у ХХІ столітті* : Матеріали 82 міжнар. наук. конф. молодих уч., аспірантів і студентів, м. Київ, 13 квіт. 2016 р. Київ, 2016. С. 22.
28. Романюк П. В. Вільний мандат як елемент представницької демократії: історико-теоретичні нотатки. *Право та інновації*. 2015. № 3. С. 145–153.
29. Рубцов В. Всеукраїнський майдан як віха у становленні українського суспільства. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. 2008. № 3. С. 37–43.
30. Сасин Г. В. Обґрунтування сучасного типу революцій в транзитному суспільстві на прикладі України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Львів, 2016. 23 с.

31. Хома Н. М. Сучасна політична лексика: навчальний енциклопедичний словник-довідник. Львів : Новий світ - 2000, 2015. 395 с.
32. Черпак Т. Особливості кризових комунікацій у політичному дискурсі в сучасній Україні. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2018. № 49. С. 56–68.
33. Oxford English Dictionary. Oxford : Oxford University Press, 2023. URL: <https://doi.org/10.1093/OED/1405557428>.
34. Binder L., Colman J., Pye L. Crises and Sequences in Political Development : Monograph. Princeton : Princeton University Press, 1976. 326 p.
35. Relative deprivation and inequalities in social and political activism / M. Grasso et al. *Acta Politica*. 2019. No. 54. P. 398–429.
36. Scott F. Theory and Method in the Study of Coalition Formation. *Comparative Administration*. 1973. No. 3. P. 216–314.
37. Svensson P. Stability, Crisis and Breakdown: Some Notes on the Concept of Crisis in Political Analysis. *Scandinavian Political Studies*. 1986. No. 2. P. 129–139.
38. Брехаря С. Криза проникнення: український контекст. Політичні дослідження. 2022. № 1. С. 34–55. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001377797>.
39. Дзюба І. М., Жуковський А. І., Железняк М. Г. Енциклопедія Сучасної України. Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2007. URL: <https://esu.com.ua/article-26041>.
40. Друге десятиліття незалежної України: політичне життя. *Енциклопедичне видання у 6-ти томах «Україна: хронологія розвитку»*. 2012. URL: <http://www.litopys.com.ua/encyclopedia/druge-desyatil-ttya-nezalezhno-ukra-ni-pol-tichne-zhittya/druge-desyatil-ttya-nezalezhno-ukra-ni-pol-tichne-zhittya/>.

41. Іванческул О. Від мовчання до інформаційної війни. 9 способів загасити політичний скандал. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/12/17/7201435/>.
42. Карчевська О. В. Формування політичної стабільності ресурсами громадянського суспільства: досвід США. *Політичні записки*. 2015. URL: <https://core.ac.uk/reader/84594200>.
43. Ключник Р. М. Аналітичні центри як інструмент вирішення політичних криз. *Політологія, філософія, соціологія: контури міждисциплінарного перетину* : Матеріали III Міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 15 жовт. 2015 р. Одеса, 2015. С. 45–47. URL: <http://ir.duan.edu.ua/handle/123456789/1482>.
44. Концепція парламентської реформи «Україна після перемоги» Бачення України 2030. Київ : Центр політико-прав. реформ, 2023. 18 с. URL: https://pravo.org.ua/wpcontent/uploads/2023/03/Kontseptsiya_reformy_parlamentarizmu-1.pdf
45. Королук Т. О. Модернізація суспільного договору в Україні в контексті євроінтеграції. *Ефективна економіка*. 2017. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6003>.
46. Національний ін-т стратегічних досліджень. Електоральні системи: показники ефективності та варіанти для України. Нац. ін-т стратег. дослідж., 2011. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/elektoralni-sistemi-pokazniki-efektivnosti-ta-varianti-dlya-ukraini>.
47. Політичні конфлікти та кризи: мобілізаційні чинники громадянської активності / Г. П. Щедрова та ін. Дніпро : Ун-т ім. Альфреда Нобеля, 2019. 200 с. URL: <http://ir.duan.edu.ua/handle/123456789/1926>.

48. Поліщук І. Позачергові парламентські кампанії 2007 року в Україні й Польщі як засіб подолання політичної кризи. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2011. № 1. URL: <https://journals.uran.ua/spup/article/view/169064>.
49. Рижук І. В. Нормативно-правове регулювання парламентської опозиції: досвід зарубіжних країн [Електронний ресурс] / Ірина Володимирівна Рижук // Збірник тез доповідей III Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 60-річчю Хмельницького національного університету. 2022. URL до ресурсу: https://pravo.khmnmu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/26/zbirnyk_2022.pdf#page=207
50. Розумюк В. Регіональний розкол України: реальність міфу. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2009. № 44. С. 221–229. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/id/eprint/3981>.
51. Рябінін Є. Регіональна політика як спосіб запобігання міжнаціональним конфліктам. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. 2009. № 18. С. 240–248. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/26652>
52. Скляр О., Гусєва Н. Кризи в політичному процесі України як рушійна сила на шляху до європейської інтеграції. Соціокультурні засади економіки і політики: взаємозв'язки, тренди, суперечності : Тези доп. Всеукраїнсько науково-практ. конф., м. Київ, 16 листоп. 2023 р. Київ, 2023. С. 135–138. URL: <https://knute.edu.ua/file/MzEyMQ==/425373281bb29f0a71ac42a4828dcff0.pdf>
53. Скляр О., Міщенко А. Модернізація інституту парламенту в рамках конституційної реформи як інструмент подолання політичних криз. Фундаментальні та прикладні проблеми суспільства: історія, сьогодення, майбутнє : Тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 11 квіт. 2024 р. Київ, 2024. С. 277–280. URL: <https://knute.edu.ua/blog/read/?pid=47104>.

54. Скляр О. Розвиток конструктивної взаємодії інститутів коаліції та опозиції як запорука досягнення політичної стабільності. Молодіжна наука у контексті суспільно-економічного розвитку країни : Зб. тез доп. учасників VII учнівсько-студент. конф., м. Черкаси, 7 груд. 2023 р. Черкаси, 2023. С. 398–401. URL: <https://suem.edu.ua/konferenciyi>.
55. Хоменко С. "Вставай, Україно!": повстання не вийшло. BBC Україна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/05/130517_raise_ukraine_sx.
56. Хоменко С. Юрій Луценко: Я не проти помилування. BBC Україна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/04/130403_lutsenko_interview_sx.